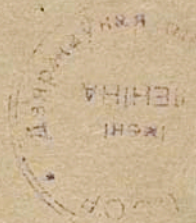

БЕЛАРУСКАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК
ІНСТЫТУТ ЛІТАРАТУРЫ І МАСТАЦТВА

Ба 85939

ТВОРЫ ЦЁТКІ

АЛОІЗЫ
ПАШКЕВІЧ

ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСКАЙ АКАДЭМІІ НАВУК
МЭНСК 1934

WHITE-RUSSIAN ACADEMY OF SCIENCES
THE INSTITUTE OF LITERATURE AND ART

The WORKS of TIOTKA

[ALOIZY PAŠHKEVITCH]

Editors:
of Academician ~~AL. KUTCHAR~~
and AL. KUTCHAR

PUBLISHERS: THE WHITE-RUSSIAN ACADEMY OF SCIENCES
MINSK — 1934

Ба 85939

БЕЛАРУСКАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК
ІНСТЫТУТ ЛІТАРАТУРЫ І МАСТАЦТВА

ТВОРЫ ЦЁТКІ

(АЛОЇЗЫ ПАШКЕВІЧ)

Пад рэдакцыяй

Акад. ~~А. А. КУЧАР~~

і Ал. КУЧАРА

Бел. выдзел
1934 г.

ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСКАЙ АКАДЭМІІ НАВУК
МЕНСК — 1934

Надрукавана па распараджэнню прэзідыума Беларускай Акадэміі Навук
Неадменны сакратар акадэміі П. Панкевіч.

Адказы рэдактар В. Вольскі.

Тэхрэдактар В. Свірыдаў.

Адказы карэктар Я. Раманоўская.

Здана ў друк 10/XII 1933 г. Падпісана да друку 28/II 1934 г.

Фармат паперы 614×940 см.—7 друк. арк.—Заказ № 1116

Упаўнаважаны Галоўлітбела № В—199.

Тыраж 1500 экз.

Друкарня Беларускай Акадэміі Навук.

*АД ІНСТЫТУТА ЛІТАРАТУРЫ І МАСТАЦТВА
БЕЛАРУСКАЙ АКАДЭМІІ НАВУК*

Выданне выбраных твораў Цёткі (Алоізы Пашкевіч-Кей-рыс) з'яўляецца чарговым у радзе адпаведнага цыкла выданняў інстытута ЛіМ БелАН, прысвечаных творам дарэволюцыйных беларускіх пісьменнікаў.

Выбар для выдання іменна твораў Цёткі раней іншых дарэволюцыйных пісьменнікаў, аб'ясняецца тым, што тэкст твораў Цёткі амаль зусім недаступны зараз для карыстання, а, падругое тым, што ў творчасці Цёткі на этапе рэволюцыі 1905 г. побач з творамі, у якіх выявіліся ўплывы і настроі буржуазнага нацыяналізма, ёсць рад выразна рэволюцыйна-дэмакратычных, прагрэсіўных твораў.

Для данага выдання выкарыстаны наступныя матэрыялы: зборнікі „Хрэст на свабоду“ і „Скрыпка Беларуская“, паасобныя вершы і пражаніны творы са зборнікаў і часопісаў „Наша Доля“, „Наша Ніва“, „Лучынка“, „Маладая Беларусь“; апрача таго былі выкарыстаны і некаторыя аўтографы пісьменніцы.

З прычыны таго, што рукапісныя матэрыялы Цёткі засталіся заганіцаю і іх немагчыма дастаць, гэтае выданне не атрымала належнай пажаданай паўнаты і засталася толькі зборам твораў, у якія ўваходзіць значная частка літаратурнай прадукцыі пісьменніцы.

У гэты зборнік твораў пісьменніцы не ўвайшлі тыя вершы, апазданні і артыкулы, дзе асабліва выразна выяўлены буржуазна-нацыяналістычныя погляды Цёткі, яе арыентацыя на кулацкую сялянскую гаспадарку, таксама як і тыя, дзе яна ідэалізуе дробна-буржуазныя нацыяналістычныя партыі, асабліва БСГ, якая на абвостраных этапах рэволюцыйнага змагання яскрава праяўляла сваю здрадніц-

ПРАДМОВА

Пад псеўдонімам Цётка найчасцей пісала Алоіза Пашкевіч, па мужу Кейрыс (другія псеўдонімы: Гаўрыла з Полацка, Мацей Крапіўка, Тымчасовы).

Нарадзілася Цётка ў сям'і дробнага шляхціца на Віленшчыне ў 1876 г. Скончыла Віленскую жаночую гімназію, вучылася на вышэйшых курсах Лесгафта ў Пецябургу і ў Львоўскім універсітэце (у час эміграцыі). Пасля сканчэння гімназіі Цётка звязваецца з дробна-буржуазнай нацыяналістычнай партыяй—з Беларускай Соцыялістычнай Грамадой, арганізоўвае гурткі гэтай партыі і прымае ўдзел у яе палітычнай дзейнасці. З узмацненнем рэакцыі Цётка была прыцягнута к суду і вымушана была эміграваць у Галіцыю. У Галіцыі яна вышла замуж за інжынера Кейрыса і, змяніўшы, такім чынам, сваё прозвішча, вярнулася ў Расію. Пасля звароту з эміграцыі Цётка ўваходзіць у буржуазна-нацыяналістычнае асяроддзе „Нашай Нівы“, цалкам успрымае напрамак гэтай газеты і працуе ў галіне ўтварэння беларускіх нацыяналістычных тэатральных гурткоў, школ, прымае актыўны ўдзел у нацыяналістычных выданнях. У часы нямецкай акупацыі Цётка працуе ў якасці сястры ў Віленскім тыфозным бараку. У гэтыя-ж часы, пасля эміграцыі, яна выпускае ў свет сваё „Першае чытанне“, рэдагуе часопіс для моладзі—„Лучынку“. Памерла пісьменніца 5-га лютага 1916 г. ад тыфу.

Цётка прадстаўлена ў беларускай літаратуры двума невялікімі зборнікамі: „Хрэст на свабоду“—1905 г. і „Скрыпка беларуская“—1905-1906 гг. Апрача таго яе творы былі раскіданы ў розных перыядычных выданнях: „Наша Доля“, „Наша Ніва“, „Лучынка“, „Маладая Беларусь“ і інш.

Пры разглядзе літаратурнай прадукцыі Цёткі адразу кідаецца ў вочы вялікая розніца паміж творамі 1905—06 гг. („Хрэст на свабоду“ і „Скрыпка Беларуская“), рад якіх мае пэўнае рэвалюцыйна-дэмакратычнае значэнне і творамі 1908—15 гг., калі былыя рэвалюцыйна-дэмакратычныя ідэі

падмяняюцца рэакцыйнымі, калі Цётка становіцца на пазіцыі нацыяналістычнай беларускай буржуазіі.

Першыя літаратурныя выступленні Цёткі супадаюць з гістарычнымі падзеямі 1905 г., калі шырокія народныя масы пад кіраўніцтвам пролетарыята і яго партыі выступілі супроць свайго агульнага ворага — самадзяржаўя. Гэтыя рэвалюцыйныя падзеі, праломленыя праз свядомасць рэвалюцыйнай дробнай буржуазіі, знайшлі сабе пэўнае адлюстраванне ў тагочаснай творчасці пісьменніцы.

Першы яе зборнік — „Хрэст на свабоду“ — насычаны пафасам змагання супроць самадзяржаўя. Пісьменніца рашуча заяўляе, што „цара нам больш не трэба“, бо ён з’яўляецца прычынай таго, што „салдат без кашулі і хлеба“, што „сялянства стогне ад падаткаў і сядзіць без хлеба і солі“, катуецца казакамі і жандармамі, што галодным рабочым, якія пашлі да цара прасіць хлеба, „прашылі куляй грудзі“.

Здзекі цара і яго слуг над рабочымі і сялянамі, ахвяры рабочых 9-га студзеня 1905 г. не прыводзяць у роспач пісьменніцу. Яна заяўляе, што „так і трэба“, што гэтае злачынства дало магчымасць зразумець працоўным масам, што „цара павесіць трэба“. Яна верыць у перамогу, хоць змагацца з царом не так проста і лёгка, бо ў цара ёсць узброеная і падкупленая „гіцляў зграя“. Пісьменніца спадзяецца на фінансаванае банкруцтва самадзяржаўя. Цару не будзе чым плаціць сваім слугам.

Гвардзец кіне, жандар здрадзіць,
І чорна сотня плюне ў рот;
Пан Вітэз нат пакіне радзіць.

У гэты пэрыяд Цётка часамі прабуе паказаць вобразы эксплаататараў. Бядняк-селянін стогне пад цяжарам беднасці. Мардасовічы, Бізуноўскія літаральна выцягваюць жылы, вымоктваюць кроў з сялянскай беднаты. Пісьменніца паказвае вобраз такога бядняка Мацея: „Маркотны і згорблены, пад цяжкаю хмараю невясёлых дум, ледзве-ледзве поўз стары Мацей у поле“. У яго няма ўжо сілы апрацаваць свой вузенькі палетак, бо гэтыя сілы ён аддаў эксплаататару. Мацей мае і дарослых сыноў: адзін у салдатах, другі рабочы, трэці батрак. Прычына ўсяму — недахват зямлі. У бядняка „вузка! цесна! мала!“, а вакол неабсяжныя палі памешчыцкай і казённай зямлі. „Глядзеце, во прасторы! Во нівы, лясы, палі! Усё гэта наша!“ Пісьменніца разумее, што гэтай зямлі добраахвотна не аддадуць ні памешчык, ні казна. Селянін Астап заяўляе: „Не дадуць: то казённае, дворнае, ні я, ні вы не маем права! Не дадуць! Паб’юць!“... Але ёсць сіла, якая можа даць зямлю: з’яўляюцца „парабак дворны, салдат і работнік пецябургскі і становяцца на калені і прысягаюць гromка, ясна, паволі: „Мы дамо! Мы сіла! Мы права!“

Аднак і тут пісьменніца не ўздываецца да разумення класавай сутнасці праўды.

Паводле разумення пісьменніцы пад чырвоным штандарам усе класы „ў згодзе сальюцца ў адну сям’ю“ і пойдучь за труною забітага 9-га студзеня рабочага.

і жабрак, і салдат,
і раз’еўшыся пан,
і шавец небарак,

Нават „сам той капітан“, што забіў рабочага „раскаецца“ ў сваім учынку і будзе ў распачы праклінаць неба, гатовы прынесці сябе ў ахвяру. Паэтэса лічыць, што ёсць нейкая „рамантычная абстрактная праўда“. Яна лічыць, што гэтую, для ўсіх абавязковую „агульна-чалавечую праўду“ і „справядлівасць“ кожны чалавек здолен і павінен уразумець і нарэшце разумее. Падыходзіць час помсты, і гэтая „праўда“ пануе над чалавекам. А калі гэта так, то Цётку далей цікавяць псіхалагічныя ператварэнні пад уздзеяннем гэтай „праўды“, „справядлівасці“. „Праўда“ не мае літасці над чалавекам, калі ён здрадзіў ёй. Чалавек не знаходзіць сабе больш супакою і ў распачы канчае самагубстам. Гэтым самым пісьменніца хоча сказаць „не прадавайся цару, не здрадзь народу, не здрадзь праўдзе, бо яна цябе жорстка пакарае“.

У гэтым выявілася дробна-буржуазная сутнасць рэволюцыйнасці Цёткі, яе непаслядоўнасць, палавінчатасць і супярэчлівасць.

У прадстаўленні-ж самой Цёткі ніякай супярэчнасці тут няма: Мардасовічы і Бізуноўскія могуць існаваць толькі дзякуючы існаванню цара і самадзяржаўя. Рэволюцыя, якая знішчыць цара, не толькі дасць зямлю сялянам, але і асвеціць праўдай свядомасць непасрэдных слуг цара, тым больш гэта датычыцца Мардасовічаў і Бізуноўскіх.

Пісьменніца не разумее, што Мардасовічы і Бізуноўскія калі і выступаюць супроць цара, дык толькі ў сваіх класавых мэтах. Яна не разумее, што буржуазія выступае супроць цара пад сваім уласным буржуазным штандарам. Буржуазія ў гэтай рэволюцыі выступае супроць цара таму, што „рэволюцыя гэта звяргае самадзяржаўна-прыгонніцкі лад, вызваляючы з-пад яго лад буржуазны, ажыццяўляючы, такім спосабам, патрабаванні ўсіх класаў буржуазнага грамадства, будучы ў гэтым сэнсе рэволюцыяй агульна-народнай“... Пры гэтым „на першы план высоўваюцца такія патрабаванні, выкананне якіх разаўе капіталізм, ачысціць яго ад шлака феадалізма, палепшыць умовы жыцця і змагання і для пролетарыята і для буржуазіі“ (Ленін, том V, Бел. Выд. стар. 201—202). Безумоўна гэта не значыць, што пролетарыят патрабаваннямі буржуазна-дэмакратычнай рэволюцыі абмяжоўваецца. „Але ўласна соцыялістычныя патрабаванні стаяць яшчэ ўперадзе, а на чарзе дня—дэмакратычныя патрабаванні рабочых у палітыцы, эканамічныя патрабаванні ў межах капіталізма ў эканоміцы. Нават пролетарыят робіць рэволюцыю, так сказаць, у межах праграмы—мінімум, а не праграмы—максімум (там-жа, стар. 203).

Для Цёткі гэта праграма мінімум была праграмай максімум, гэта была для яе канчатковая мэта рэвалюцыі, абавязковая па думцы Цёткі і для пролетарыята, функцыі якога заключаюцца па яе разуменню ў тым, каб дапамагчы селяніну набыць зямлю і на гэтым абмежавацца („Прысяга над крывавамі разорамі“). Вось чаму ўсе класы ідуць у Цёткі пад адным чырвоным штандарам. Нават ксяндза яна робіць барацьбітом за рэвалюцыю („Ласы“). Канчатковая мэта рэвалюцыі—перамога і панаванне „ўсеагульнай праўды“—здавалася Цётцы настолькі зразумелай і яснай для ўсіх, што яна лічыла нават непатрэбнай і залішняй усялякую агітацыю ў гэтым напрамку. Замест пракламацыі пісьменніца патрабуе ад соцыялістаў даць зброю—дубальтоўкі і шрот, бо народ сам ведае за што змагацца. Рэвалюцыю-ж Цётка ўяўляе сабе толькі як стыхійны пратэст, як стыхійны рух народных мас супроць здзекаў, супроць несправядлівасці, прычынай якіх з’яўляецца цар-самадзержац. Цар з’яўляецца па яе разуменню адзіным носьбітам і прычынай эксплуатацыі народных мас, а не першым з раду эксплуатацараў. Яна не ўяўляе сабе, што рэвалюцыя гэта ёсць свядомая барацьба класаў, барацьба прыгнечаных класаў супроць прыгняцальнікаў, не разумее гістарычнай неабходнасці рэвалюцыйнага развіцця. Рэвалюцыя, ва ўсведамленні Цёткі, трымаецца не свядомасцю пролетарыята і шырокіх працоўных мас, а пачуццёвым успрыманнем несправядлівасці і здзекаў цара над народамі. Цар перайшоў усялякія межы здзекаў, і ў народзе, што вякамі маўчаў, надыходзіць канец цярплівасці і выбухае рэвалюцыя—прыгожая, грозная, якая ўсіх і ўсё ачышчае.

У гэтых адносінах зусім зразумелым з’яўляецца адзін з лепшых яе вершаў „Мора“, дзе раз’юшаная стыхія—усхваляванае мора, сімвал „рэвалюцыі народнай“,—змагаецца з небам і імкнецца змыць скалы і выбрацца на свабоду. Міма такой рэвалюцыі нельга прайсці, бо

Такі бой вякам¹ жджэцца,
Такі бой гігантаў дасць,
У такім бою толькі грэцца,
У такім бою толькі пасць.

Цётка з дробна-буржуазных пазіцый успрыимала рэвалюцыю 1905 г. Уздым, актыўнасць Цёткі заснаваны не на ўсведамленні гістарычнай неабходнасці рэвалюцыі, а на пачуццёвым успрыманні соцыяльнай несправядлівасці і стыхійнага пратэсту. У Цёткі прычына соцыяльных несправядлівасцей—цар, самадзяржаўе, а не падзел грамадства на класы, не капіталістычная сістэма. Адсюль у яе пропаведзь класавага міра, шуканне абстрактнай, „універсальнай праўды“. Адсюль разам з агідай да слуг цара і патрабаваннем барацьбы з імі, пропаведзь літасці да іх, калі яны зразумелі ўсю агіднасць сваёй службы.

Зборнік „Скрыпка беларуская“ носіць некалькі іншых характар. Праф. Піотуховіч, у сваіх „Нарысах па гісторыі беларускай літаратуры“ аб’ясняў у свой час розніцу паміж

гэтымі і ранейшымі зборнікамі Цёткі выключна індывідуальнымі асаблівасцямі пісьменніцы. „Узятая ў цэлым, творчасць паэтэсы прадстаўляе сабой непасрэдны адбітак яе асобы. У гэтай асобе сумяшчаліся два пачаткі: з аднаго боку, у ёй яскрава выяўлены былі загартаванасць волі, энергія ды імкненне да барацьбы, а з другога боку, у яе грудзях білася пашчотнае, мяккае сэрца жанчыны, спараджаўшае сабою нахіл да ідыліі, ціхі смутак па асабістаму шчасцю“ („Нарысы“, стар. 124).

Зразумела, што справа не ў асабістых біялагічных асаблівасцях Цёткі, а ў гістарычных падзеях, аб якіх праф. Піотуховіч таксама гаворыць, але яны ў яго маюць другараднае значэнне.

У другі зборнік увайшлі вершы 1906 г. Асаблівасць гэтага часу заключалася ў тым, „што падзеі поўнасцю разаблачылі ўсю прызрачнасць маніфеста 17 кастрычніка. Канстытуцыйныя ілюзіі рассеяны. Рэакцыя па ўсёй лініі. Самадзяржаўе адноўлена поўнасцю і нават „усугублена“ дыктатарскімі правамі мясцовых сатрапаў, пачынаючы ад Дубасава і канчаючы ніжэйшай паліцыяй“ (Ленін, т. IX, стар. 5).

Сярэдняя і буйная буржуазія, напалоханая рэвалюцыяй імкнулася ўжо да пагаднення з самадзяржаўем. Цётка не разумела, што гэты „перыяд адноснага зацішша“ трэба разглядаць не як паражэнне сіл рэвалюцыі, а як перыяд наакуплення рэвалюцыйнай энергіі, засваенне палітычнага вопыта пройдзенных стадый, уцягванне новых слаёў народу ў рух і, значыць, падрыхтоўкі новага яшчэ больш магутнага рэвалюцыйнага націску“ (там-жа, стар. 40).

Няправільнае разуменне далейшага рэвалюцыйнага развіцця было прычынай таго, што Цётка цяпер губляе былую рэвалюцыйную ўпэўненасць. Калі ў першым зборніку Цётка выступае як упэўненая, хаця і абмежаваная, дробна-буржуазная пратэстантка супроць царскага самадзяржаўя і соцыяльнага ўціску, то ў другім зборніку „Скрыпка беларуская“ няма такой упэўненасці. Яна лічыць, што народу трэба даць эмацыянальную зарадку, уздзейнічаць на чалавечыя пачуцці. Найлепшым дзейным сродкам для гэтага яна лічыць мастацтва.

Чаго словамі не сказаці,
Што на сэрцы накіпела,
Астаецца скрыпку ўзяці,
Покі ў сілы крэпка вера.

Мастацтва не можа не ўздзейнічаць на чалавека, не можа не зачапіць пачуццёвых струн чалавечай душы, бо яно быццам

Гостры зубы, як бы з пілы,
Колюць, рэжуць, цягнуць жылы,
Смалюць, паляць, пякуць, студзяць,
Старых малых са сну будзяць.

Яна пратэстуе яшчэ супроць царскіх законаў—падкрэслівае салідарнасць з палітзняволенымі, падае ім руку ў змаганні за свабоду. Але ў вершах, дзе няма тэмы нацыянальнага вызвалення, рэволюцыйнасць Цёткі ўсё часцей носіць налёт абстрактнасці, часам набывае характар безпрадметнага бунтарства наогул („У дарогу“, стар. 29).

У яе ўжо няма былой веры ў перамогу. Агульная „праўда“ падмяняецца „праўдай“ нацыяналістычнай, або рамантычна адцягненым бунтарствам. Яе ўжо точыць чарвяк сумнення, і ўсё часцей і часцей пачынаюць гучэць мінорныя ноты, якія чуюцца ўжо і ў вершы „Скрыпка“, хоць Цётка і запэўнівае нас, што яшчэ „ў сілы крэпка вера“, што яе крылі яшчэ не зломлены і „думка рве да неба“. Гэтыя мінорныя ноты яшчэ больш голасна і ўпэўнена гучаць у вершах „Артыст грайка“, „На чужой старонцы“ і асабліва „Восень“, дзе яна ў безнадзейнай самоце пытае:

„А дзе-ж шчасце, людцы, наша?“

Яна ставіць гэтае пытанне і не ў сілах адказаць на яго. Энергія і запал пакідаюць яе, бо яе дробна-буржуазная абмежаванасць не дазваляла ёй падняцца да разумення снасці рэволюцыі і яе кіруючай сілы—пролетарыята. Дзякуючы гэтаму, яна не бачыць гістарычных перспектыв рэволюцыйнага развіцця. Гэта было прычынай таго, што нездаволеная ходам падзей, Цётка пачала шукаць шчасця ў самой сабе, грамадскае стала падмяняць асабовым. Вось чаму яе рэволюцыйнасць стала падмяняцца бунтарствам для бунтарства, бунтарства для сябе („У-дарогу“). Знаходзячы раней асалоду ў рэволюцыйным змаганні, яна пачынае шукаць гэтай асалоды ў народных песнях, у музыцы („Артыст грайка“), у прыродзе.

Яна шукае чым-бы сябе заспакоіць і ідзе ў вёску на палі, сенажаці, у лес і там шукае вырашэння соцыяльных пытанняў. Яе захапляе сельская ідылія („Лета“), вясковая цішыня вабіць яе да сябе. Людзі, што працуюць на палях—гэта не людзі, а кветкі, засеяныя артыстам у гародчыку. Працу яна параўноўвае з нейкім своеасаблівым балам, ігрышчам, удзельнікамі якога з'яўляюцца не толькі людзі, што працуюць, але і вецер і іншыя прыродныя з'явы. Праца ў вёсцы, на полі, пейзаж, паказаны ёю як разгорнутая метафара вясковай ідыліі ў ціхіх, спакойных і тонкіх фарбах.

Недзіва, што пісьменніца сама хоча прыняць удзел у гэтым ігрышчы, быць роўнапраўным членам сялянскай грамады. Яна быццам забылася, што ёсць цар, якога яна так ненавідзела, і яго чыноўнікі, жандары, якія душаць сялянства падаткамі, яна забылася на тое, што яшчэ нядаўна пісала ў творы „Прысяга над крывавымі разорами“. Там жыццё селяніна і яго праца паказваліся не як прыгожая ідылія, не як вясёлае ігрышча, а як жудасная трагедыя. Паказвалася эксплуатацыя, якая ў сваіх касцiстых руках

душыць бедняка селяніна. Як неясны ўспамінак, ледзь бліснула цяпер іскра паказу цяжкай працы, што згорбіла спіну старому дзеду, былому прыгожаму і зухаватаму дзяцюку; але гэта іскра імгненна гасне ў шырокім моры ружовых фарбаў верша „Лета“. Іскра былой рэволюцыйнасці Цёткі бліснула другі раз у сімвалічным малюнку грыбоў, але баравік „грыб над грыбамі“, толькі:

Робіць суд ён над братамі,
Годзіць, просіць у згодзе жыць.

Гэты баравік ужо не падобны на таго цара, якога трэба павесіць. Баравік злы, але пасвойму стараецца каб усім было добра.

Пісьменніца прапаведвае класавы мір.

Праўда, ня можа, пісьменніца выкрэсліць так хутка тое, што яна абараняла, тое, што ўзняла яе на прагрэсіўныя, перадавыя пазіцыі. Яна сама адчувае фальшывасць у вершы „Лета“, адчувае недастатковасць фарбаў для праўдзівага малюнка. Яна адчувае бяссілле паправіць малюнак і заяўляе, што пойдзе шукаць фарбаў:

...Пайду светам
Мо больш хварбаў там націсну,
Мо ў артысты пэнзаль свісну,
Во тагды та я спрабую
Усіх, суседзі, вас змалюю.

Дзе яна пойдзе шукаць гэтыя фарбы? Не на фабрыкі і не на заводы, не ў колы рэволюцыйнага пролетарыята, дзе сапраўды-б яна знайшла фарбы для праўдзівага малюнка, а на фінляндскія фальваркі, на хутары, у палон нацыяналістычнай буржуазіі.

Мы не маем вершаў Цёткі ў 1907 г. і не можам дасканальна сказаць, ці пісала яна ў гэтым годзе. Відавочна тое, што год царскай рэакцыі зрабіў на дробна-буржуазную паэтэсу цяжкае ўражанне. У сваім праявістым творы „Новагодні ліст“ (на 1908 г.) пісьменніца, стылізуючы сялянскі ліст, падводзіць вынікі года царскай рэакцыі, дае яркі малюнак голаду, раз'юшаны разгул жандармерыі, росквіт царскай манополькі, падаўленне ўсяго рэволюцыйнага, прагрэсіўнага, перадавога. Але Цётка гаворыць аб гэтым з горкай іроніяй безнадзейнасці. Яна ўпадае ў роспач, песімізм, губляе былую бадзёрасць і веру ў ажыццяўленне сваіх ідэалаў. Сустрэкаючы новы 1908 г. вершам, пісьменніца яшчэ імкнецца ўтрымаць ледзь-ледзь тлеющую надзею, што новы год развяза путы царызма. Але цяжкі сум, роспач пераважае. У роспачы яна ставіць пытанне, што прынясе новы год, і пытанне застаецца без адказу, бо не ў сілах пісьменніца адказаць на яго.

Гэтымі творамі пісьменніца развітваецца са сваім хоць і дробна-буржуазным, але бунтарскім мінулым і ўступае ў другі перыяд сваёй творчасці—перыяд самотнасці, самазаклапочанасці, песімізма, містыкі, дзе барацьба за соцыаль-

нае вызваленне падмяняецца культурніцтвам, прыстасаваннем да існуючага ладу, вера ў магутнасць і сілы прыгнечанага народу — фаталізмам, нацыяльна-вызваленчая барацьба — беларускім буржуазным нацыяналізмам.

Спагада працоўнаму сялянству, барацьба за яго інтарэсы ўліваецца ў новае рэчышча. Сумуючы пра змрочны лёс вясковых кабет, яна хоча даць нешта аптымістычнае. Яна заспакойвае сялянства, што скоро прыдзе вясна, якая пакліча да працы, яна кліча хутчэй і лепш апрацаваць зямлю.

Каб ячмені зяглі,
Каб авёс аж драмаў,
Каб вам бульба была,
Як той яблык у саду,
Каб капуста зрасла
Вялізной з галаву.

Пісьменніца быццам забылася на свой нядаўні твор „Прысяга пад крывавамі разорамі“, дзе яна падкрэслівала, што бедняку няма сіл і няма на чым працаваць, што адзінае збавенне абвясціць вайну памешчыкам. Цяпер пісьменніца абвясчае вайну гору, нядолі праз працавітасць. Гэта па сутнасці ёсць арыентацыя на кулацкую гаспадарку. Жыццё працоўнага сялянства яна імкнецца ўціснуць у спакойныя рамкі працы і пакорлівасці. Радкі верша непараўнальны з вершамі першага перыяду, — яны больш сумныя, больш пакорлівыя.

У гэты перыяд Цётка пакідае вершы і пераходзіць у большасці да праявічых твораў.

У эміграцыі Цётка канчаткова перастроіла сваю ліру на новы лад. Вярнуўшыся, яна запальвае сваю лучынку культурніцтва, якой думае падмяніць сонечнае святло рэвалюцыі. Яна ўжо не бачыць соцыяльнага ўціску, соцыяльнай няроўнасці, не бачыць кулака на вёсцы. Яна піша свае „Успаміны з паездкі ў Фінляндыю“. У гэтым творы яна падкрэслівае культуру фінаў, чыстату, чэснасць, далікатнасць і гасціннасць. Вельмі шырока спыняецца на вядзенні гаспадаркі, ставячы яе ў прыклад беларусам. Яна захапляецца кулацкімі фальваркамі, указваючы на іх, як на прыклад. Яна выразна ідэалізуе кулацкую гаспадарку Кумялейнэна, багацце якога аб'ясняе выключна яго працалюбствам і культурнасцю. Яна ставіць яго ў прыклад беларускаму селяніну. Пры гэтым усе надзеі ўскладае на моладзь („Лучынка“).

Пісьменніца, падкрэсліваючы прыхільнасць фінаў да сваёй краіны, сама дэманструе буржуазна-нацыяналістычную любоў да Беларусі.

Гора, беднасць, цяжар працы бяднейшых пластоў сялянства Цётка выдае за гора ўсіх беларусоў, агітуе, прапагандуе нацыяналістычную ідэю бяскласавасці Беларусі. Гэта гора, беднасць, яна аб'ясняе выключна „ўціскам чужаземцаў“, а не соцыяльным ўціскам.

Наш народ наўдзіў трывалы,
Шмат прыдбаў чужынцам славы,
Аб сабе, адно забываеся.

Усё гэта, зразумела, адпавядае цалкам ідэям беларускай нацыяналістычнай буржуазіі. Падобныя творы былі сродкам падмяніць барацьбу рабочых і працоўных сялян супроць памешчыкаў і буржуазіі „барацьбой“ нацыянальнай, барацьбой за культурніцтва, сродкам барацьбы супроць надыходзячай соцыяльнай рэвалюцыі; творчасць Цёткі становілася сродкам барацьбы за панаванне беларускай буржуазіі. У творах Цёткі гэтага этапу, якая трапіла ў палон беларускай буржуазіі, барацьба за нацыянальны адраджанізм пераплятаецца з упадніцтвам, містыцызмам. Яна хоча паказаць, што ёсць яшчэ і іншыя прычыны цяжару і беднасці сяляніна, гэта вышэйшая сіла—бог. Над гэтай сілай чалавек не ўладае. Гэтая сіла загадзя вызначае лёс чалавека.

У апавяданні „Асеннія лісты“ выступаюць два сівых жабракі, якія ўспамінаюць сваё жыццё. Адзін з іх расказвае, што сваім існаваннем ён абавязан богу, якому паставілі крыж яго бацькі перад яго нараджэннем, просячы захаваць жыццё іх дзіцяці. Дзіця нарадзілася, і ў доказ існавання бога, у дзіцяці, цяпер сівога старца, радзімы знак у выглядзе крыжа.

Пісьменніца канчаткова скацілася на пазіцыі буржуазнага нацыяналізма,—да фаталізма, да містыкі і папоўшчыны. Паэтэса, якая ў „Моры“ вядзе смелае змаганне з небам, цяпер сама прапаведвае цемру і мракабесце.

Пісьменніцу не цікавяць больш соцыяльныя праблемы грамадства. Яна хоча стварыць ілюзію, што адгароджваецца ад грамадскага жыцця і кліча замкнуцца ў сабе. У гэты час яна піша творы „Зялёнка“, „Лішняя“, дзе цікавіцца выключна псіхалагічнымі вібрацыямі. Сумаю асеннім вее ад гэтых апавяданняў, безвыходная распач, адзіноцтва пануе над пісьменніцай.

У апавяданні „Лішняя“ выступае вобраз увесь акутаны змрочнасцю, пакутай, распаччу і адзіноцтвам. Дзяўчыне нямілы прыгожы вялікі свет: „Вось і свет хвалены, вялікі, прасторны, а мне некуды дзявацца на ім“... у бясконцай тузе жаліцца яна. Чаму? Не таму, што шырокі свет падзялілі паміж сабой багацеі-павукі, якія смочуць кроў мільёнаў прыгнечаных, а таму, што яе кінуў яе каханы, павянчаўшыся з другой, і гэтым разарваў цудоўную казку кахання. Без яго няма жыцця. Яна лішняя для каханага, а значыць і лішняя на зямлі, бо няма чым і для каго жыць.

Другі вобраз у другім апавяданні „Зялёнка“—не менш „лішні“, не менш сумны, не менш адзінокі, не глядзячы на тое, што каля яе група таварышоў, якія яе паважаюць і любяць. У ёй жывуць цяжкія сухоты, ад якіх памерлі і яе бацькі. Прычыны хваробы біялагічныя, а значыць і непераможныя. Ад былой бунтарнай паэтэсы бадай нічога не засталася. Толькі як неясны ўспамінак пра былое Цёткі, мільганула ў гэтым апавяданні—збор грошай студэнтамі „для нашых“ у Сібіры, дзе ў Акатуі знаходзіцца і высланы дзед студэнта. Але студэнтаў і Цётку не цікавіць больш рэвалюцыйнае зма-

ганне. Яшчэ Шмулька студэнт марыць, што яму ўдасца праз прапаганду мастацтвам дапамагчы ўразумець яўрэям „сваю ганьбу, каторая няволіць іх запірацца ўсяго свайго роднага і паджывацца пад апраткі чужых сільнейшых культур“, і „яўрэі звярнуцца з дарогі асіміляцыі“. Але тут гучыць лёгкай іронія і нявер'е ў мары Шмулькі пазбавіцца нацыянальнага прыгнечання шляхам культурніцтва, чым між іншым займаецца і сама Цётка. Зялёнку цікавіць мастацтва не з гэтага пункту погляду. Яе цікавіць мастацтва таму, што яно імпануе яе пачуццям, настроям. Ёй яна знаходзіць асалоду ад „вялікай трагедыі схопленай тонамі“. Зялёнку цікавіць „ціхая мелодыя, як першы ўздых дзіцяці“, якая „ідзе, вядзе некудысь у засветныя разлогі чыстага лірызма“.

Калі ў першым перыядзе мастацтва як сродак для натхнення народу ў барацьбе—адыгрывала ў Цёткі службовую ролю, то цяпер яна разглядае мастацтва як самаэту, як мастацтва для мастацтва, як абстрактную „ідэю красы“. Па яе думцы артыст жыве толькі імкненнем увекавечыць выспяны ідэал красы“. „Але і гэта хімера—мана. Усе жаданні патухлі, усе надзеі разбіты, усе ідэалы пахаваны“,—такія настроі характэрны для Цёткі ў эпоху рэакцыі.

Рэвалюцыя 1905 г. атрымала часовае паражэнне, і дробна-буржуазная пісьменніца, што прадстаўляе рэвалюцыю, як стыхійнае паўстанне народу, а не як арганізаваную класавую барацьбу пад кіраўніцтвам пролетарыята і яго авангарда, згубіла перспектывы. Напярэдадні імперыялістычнай вайны нарастаў рэвалюцыйны рух. Пролетарыят рыхтаваўся да рашучай пераможнай барацьбы з буржуазіяй, а пісьменніца грала нацыяналістычныя мелодыі для буржуазіі. Вынікаў сваёй работы яна не бачыла і ўсю віну складвала на людзей, якіх ужо стала ненавідзец. Яна бунтуе супроць усіх людзей, бо яны не прызналі яе за свайго „правадыра“. Яна не хоча нават быць сярод людзей, якія ёй абрыдалі. Яна хоча

Жыць у аблаках над зямлёй,
Скрыдлы раніць у страшным баю,
Кроў з-пад сэрца людзей піці
І ўгару к сабе ўнасіці.
Арлы—брацці, дайце скрыдлы,
Бо між людзей мне жыць збрывла.

З гэтай роўніцы не выходзіць і апавяданне „Міхаська“, герой якога таксама быў адзін, нелюбімы сярод людзей, і якому шчыра спагадаў толькі жораў, а людзі, усе без разбору, выступаюць жорсткімі бяздушнымі хціўцамі; імі, людзьмі, пакрыўджаны сірата пастушок Міхаська, а не сацыяльным уціскам. Такім паказам пісьменніца не адкрывала, а закрывала вочы працоўным сялянам на рэчаіснасць, на сапраўдныя прычыны эксплуатацыі і прыгнечання.

Цётка, як і рамантыкі, „агортвае магічным ззяннем тое, што на справе з’яўляецца сухім праявічным фактам“ (Маркс). Гэта датычыцца яе апавяданняў „Лішняя“ і „Зялёнка“, „Асеннія лісты“ і інш. Аналіз і тлумачэнне праявічных фактаў сялянскага ўціску („Асеннія лісты“, „Міхаська“) пісьменніца падмяняе рамантызацыяй гэтых фактаў, суб’ектывісцкімі ўзлётамі, хваравітай рамантычнасцю. Выпадаковае фізіялагічнага парадка паказваецца ў дзіўным арэале выбражаемай глыбіні і прыгожасці („Лішняя“).

Цікавым у гэтых адносінах з’яўляецца яе твор публіцыстычнага характара „Папараць-кветка“. Папараць-кветка—гэта сімвал ведання. Навука—пэўная і рэальная з’ява, агорнутая ў рамантыку, абвешаная арэолам прыгожасці. Папараць-кветка—прывабная рэч, але шлях да яе цяжкі, а для сялянства і недасяжны. Навука не можа быць справай усіх працоўных. Прайсці ў навуку і карыстацца яе святлом могуць толькі пасланцы, выбраныя. Сялянства пакідаецца пісьменніцай у становішчы цемры. Людзі, што знайшлі папараць-кветку—гэта кветкі чалавецтва. Але кветкі маюць карэнні. Пісьменніца суцяшае сялянства, што яно—гэта тое-ж карэнне, без якога кветка не можа жыць. „Як карэнні, каб пракорміць усю расліну, застаюцца ўсе на зямлі, так карэнне людскасці—хлебаробы, каб здабыць хлеб будні, каб пражывіць тых, хто аддаліся ўсецэла навуцы—мусяць асаджвацца на зямлі пры чорнай раллі, разрываць яе нетры-грудзі жалезнымі нарогамі“.

А таму сялянству няма чаго імкнуцца да ўсведамлення—няхай гэтым займаюцца пасланцы, а пакуль што „спі, хлебароб, спі, прыдзе час—папараць-кветка дастанецца табе ў рукі“.

Вось ва ўсёй „прыгожасці“ буржуазна-нацыяналістычная ідэя, якая зацвярджае цемру сялянства, агорнутую ў імглістую тогу рамантыкі. Надрукаваны артыкул у месячніку „Як нам вучыцца“ фактычна гаворыць, што вучыцца не трэба.

Такім чынам шлях пісьменніцы такі: ад „Хрэст на свабоду“, дзе яна заклікае знішчыць пакуту, здабыць свабоду, да зацвярджэння пакут сялянства; ад барацьбы з царызмам праз бунтарства да песімізма, да пакоры, да буржуазнага нацыяналізма; ад патрабавання культуры для шырокіх мас сялянства—да зацвярджэння цемры і нарэшце ад любові к прыгнечаным да ненавісці к людзям, да вузкай індывідуальнай замкнёнасці. Такі шлях дробна-буржуазнай пісьменніцы выразна ілюструе нядоўгавечнасць, крах дробна-буржуазнай рамантычнасці.

М. ПЯТРОВІЧ.

ХРЭСТ НА СВАБОДУ

ЗБОРНІК 1905 г.

Б 85959

ХРЭСТ НА СВАБОДУ

На усходзе красна неба.
Нас не дзівіць—так і трэба.
Кроў ракамі льецца ў мора;
Салдат гіне там ад гора
Без кашулі і без хлеба.
Нас не дзівіць—так і трэба.

Гоняць сына, гоняць мужа:
Мы слухаем цара дужа.
З душы б'ецца скарга ў неба,
А мы маўчым—так і трэба.
Казак стрэле, жандар б'ецца;
У народа спіна гнецца
Ад налагаў з солі, хлеба;
А мы плацім—так і трэба.

У Пецярбургу змерлі людзі:
Ім прашылі куляй грудзі,
Бо то з песняй і з алтарам
Пашлі з папом перад царам.
А цар сыпнуў, як бы з неба,
Тысяч куляў—так і трэба.

Дурняў хрысціць на свабоду.
Цар навуку даў народу,
Паказаў ім, як бы з неба,
Што больш цара не патрэба.

Тагды Гапон у грамаду
Бяжыць, крычыць: „Трэба ладу,
Трэба шроту, бомбаў, стрэльбаў,
Трэба біць нам гэтых шэльмаў.“

Трэ' злізаць усіх міністраў,
Бюракратаў, антыхрыстаў.
Чую яшчэ голас з неба,
Што цара павесіць трэба“.

З тэй пары Масква, Варшава,
Рыга, Вільня, Бак, Лібава,
Беларусь, Літва, Расея
Гоняць вон цара зладзея:
Народ чуе голас з неба.
Што больш цара не патрэба.

Бомба—трах. Сяргей у шматы,
Мірскі бяжыць аж да хаты.
Цар у страху, сенат млее,
Беданосцаў аж хварэе.
Кладуць сеткі, каскі, бляхі.
Найбольш страшаць—гэта ляхі:
Ціха коляць, цэлыне стрэляць,
Так як жыта чарцей меляць.
Народ чуе голас з неба,
Што свабоды яму трэба.

НЕБЫВАЛЫЯ ЧАСЫ

І песні заціхлі, і смеху не відна,
І дзеці старэнькімі сталі.
І ноты вясёлы музыкам браць стыдна,
Радасны струны парвалі.
І хваробы артыстаў смутне рысуюць,
І цені ясны зміраюць.
І вершы паэты—з жалем рымуюць,
І сэрцы кроўю сплываюць.

МОРА

(Рэволюцыя народная)

Не такое цяпер мора,
Не такі ў хвалях шум:
Цяпер бурна, страшна мора,—
Хваля поўна дзікіх дум.

Мора углем цяпер стала,
Мора з дна цяпер гарыць,
Мора скалы пазрывала,
Мора хоча горы змыць.

Мора злуе, крэпнуць хвалі,
З дзікім шумам бераг рвуць;
Гром грыміць у сіняй далі,
З мора брызгі ў неба б'юць.

Месцам хваля стогнам рыкне,
Месцам плач сарвецца з губ,
Месцам бераг болем ікне,
Гром грыміць у тысяч труб.

Мора зброіцца палкамі;
Шум русалак разбудзіў;
Запаліўся смок агнямі.
Неба чорны гнеў пакрыў.

Бог сярчае: злая бура
Псуе вельмі святы сон;
Б'ецца, рвецца ўся натура,
Аж дрыжыць нябесны трон.

Трон дрыжыць, не спяць прарокі;
Бог склікае святы сход;
А там радзяць, што аблогі
Мусяць штурм пусціць у ход.

Бой пачаўся. Войска бога
Залпам паліць у горды хваль.
Мільён згіне,—нова змога
Расце крэпка так, як сталь.

Растуць сілы мора злога,
У размаху відзен гарт;
Не адступіць войска бога...
Бой пачаўся не на жарт.

Такі бой вякамі жджэцца,
Такі бой гігантаў дасць,
У такім бою толькі грэцца,
У такім бою толькі пасць.

ДОБРЫЯ ВЕСЦІ

Ах, браце родны, нясуцца весці,
Ужо граюць маршы там на ўсходзе;
Над кожнай хатай, у кожным месцы
Шчабечуць птушкі нам а свабодзе.

Усіх злучыла чароўна слова;
Жалезны вобруч скуў нам далонь.
І матка сына даць нам гатова,
І жонка мужа вышле ў агонь.

І дзед старэнькі бяжыць ў дружыну,
І ўнучак следам дзеда спяшыць;
Хлопец, абняўшы любу дзяўчыну,
На барыкадах смела стаіць.

Ах, браце, крэпка сіла ў народзе.
Добрыя весці з усюль ідуць,
Бо то мільёны разам у згодзе
Да лепшай долі смела ідуць.

Ах, браце, важны момант прыходзіць,
Важну ахвяру прыдзецца даць;
На небе сонца шчасця ўсходзіць,
Толькі патрэба хмары прагнаць.

Снегу горы. Мароз цісне,
 Аж скрыпяць малыя санкі;
 А Тамаш па сійцы свісне—
 І капытам з Мураванкі.
 Так галопам прэ да хаты,
 Аж у храп пашла скаціна.
 Ці не едзе ён у сваты?
 Мо' сумуе там дзяўчына?
 Мо' спяшыць ён на ігрышча?
 Мо' музыкам там іграе?
 Усё пугай свішча, свішча,
 Усё сійку паганяе.
 Прыляцеўшы на падворка,
 Сані кінуў, бяжыць ў хату:
 „Выбачай ты мне, свякроўка,
 Выбачай і ты мне, тату.
 Выбачай і ты, Гануля,
 Жонка любя, сэрцу міла,
 Птушка мая ты, зязюля,
 Помні, каб тут не тужыла.
 Выбачай, сыночак родны,
 Што няхрышчаным пакіну,—
 Можя будзеш ты галодны,
 Можя будзеш есць мякіну,
 Можя станеш клясці татку,
 Можя камень за мной кінеш,
 Мо' пачнеш ты лаяць матку...
 Бога бойся, а то згінеш.
 Бацька любіць цябе вельмі,
 Не нацешыцца даволі.
 А што зробіш, калі шэльмы
 Хочуць злавіць да няволі?
 А там могуць, не судзіўшы,
 На вяроўку ды ўгору“...
 Тут Тамаш слязу праліўшы
 Ды праз дзверы, ды у нору.

ПАД ШТАНДАРАМ

Не плач, матуля,
 Не сярдуй, татуль,
 Што забілі Вінцуля,
 Што не прыдзе адтуль;

Што чырвоны штандар
 Прад народам ён нёс;
 Што крычаў: „Гасудар,
 Ці наеўся ты слёз?

Ці напіўся крыві,
Ці накрыўдзіўся нас?
Мы з штандарам прышлі:
Расплаціцца ўжо час.

Штык далоў! шаблю вон!
Не страляй ў нас, салдат!
Ад прысягі Гапон
Аджагнаў цябе, брат!"

А тут: „плі“ закрычаў
Капітан у сядле,
І салдат задрыжаў
І даў залп у агне.

Пахіснуўся Вінцуль,
Штандар цісне ў руках.
Тут падскочыў патруль
І падняў на штыках.

Калі брызне з грудзей
Кроў гарача цурком,
Як крапідлам людзей,
Ахрысціла кругом.

Вінцуля на руках
На магілкі нясуць;
А труна у вянках,
І ў працэсі ідуць

І жабрак, і салдат,
І раз'еўшыся пан,
І шавец-небарак,
І сам той капітан

Чалом б'е ў след труне,—
Вочы поўныя слёз,
Праклінае сябе,
На сябе непахож.

„Я забіў, я праліў
Пролетарскую кроў,
Я душу загубіў,
Заплаціць я гатоў“.

Капітан ашалеў
І атруты ўзяў.
А народ асілеў,—
Штандар ўгору падняў.

І нясе, і п'е,
І мільёны вядзе,
На варога цара
Крэпку руку нясе.

Не прапаў наш Вінцуль:
Ён жыве сярод нас.
Павярнуўся патруль,
Прылучыўся у час.

І салдат не такі,
Як тагды к нам страляў;
Капітан нежывы,—
То-б яго не пазнаў.

Неслухмяны салдат
Ажвіцэру гіркне:
„Я народу сын, брат!“
У дэманстрацы ідзе.

На прыказ падаць залп
У чырвоны штандар—
Выстрэл пусціць на жарт
У аблокаў аўтар.

А народ і пые,
Пад штандарам ідзе,
На варога цара
Крэпку руку нясе.

Нясе доўг у грудзях
Для тыранаў цара,
І прыказ у вачах:
„Цару згінуць пара!“

ПЕРАД НОВЫМ ГОДАМ

Загарак б'ець, ляцяць мінуты,
Дзевяцьсот пяты кончу год.
Хаджу па хаце, як атруты,
У жылах чую зімны лёд.
З кутуў глядзяць мярцоў шкілеты;
Па косткі плюшчыць цёпла кроў.
Ах страшны, страшны быў год гэты,
Яшчэ страшнейшы будзе зноў!
Праз вокны бачу поўна поле
Старых, малых. Ах, чую крыкі!
Салдат людзей там рэжа, коле;
Казак дзяцей падняў на пікі.
Ляціць, як віхар, матка ў болю,
Хватае труп малога сына;
А тут і ёй якраз на долю
Трапляе гострая шраціна.
Бабулю сіву топчуць коні;
Хлапец ляжыць без ног і рук.
Ах, льецца кроў праз цэлы гоні!
Ах, бог вялікі, сколькі мук!

.....

Нясецца гром з сталіц па краю;
Вяроўкі шыбеніц скрыпяць.
Самадзяржаўных гіцляў зграю
Народ рабочы хоча змяць.
Сатрап шчыміць кулак зладзейскі,
Засыпаў грошмі подлых слуг;
Яшчэ паслушны полк гвардзейскі,
Яшчэ ў жандараў мае слуг;
Яшчэ працуюць чорны сотні,
Яшчэ баіцца цёмны полк.
Але як выдасць грош свой злотні,
То мусіць будзе дрэнны толк:
Гвардзеец кіне, жандар здрадзіць,
І чорна сотня плюне ў рот;
Пан Вітэ нат пакіне радзіць.
Як я разважыў—добры год.
Як я раздумаў—будуць плёны,
Будзе добры ўраджай.
Бійце ў званы, бійце ў званы!
Новы год, народ, страчай!

БУРА ІДЗЕ

Зноў навіслі цёмны хмары,
Зноў туманы неба крыюць;
Зноў па свеце ходзяць мары,
Зноў крапчэй нам віхры выюць.
Зноў надходзіць для нас бура,
Зноў маланкі бягуць радам;
Зноў шалее ўся натура,—
Зноў засыпле свежым градам.

ЛАСЫ

Вот каб я быў соцыяліст ды яшчэ стрэльбу меў,
То я-б так грэў
Станавых, стражнікаў, земскіх і другіх сабак!
А то што-ж—толькі кулак!
Прыходзяць соцыялісты, пісулькі прыносяць,
Бунтавацца просяць.
А каб жа-ж далі толькі пораху жменьку, пісталет,
дубальтоўку,
Аддаў-бы апошнюю залатоўку
За кулі і шрот.
Бо так гэты род надаеў, так уеўся ў косці!
Такой нагнаў злосці!
Што ані ратунку!
Станавы—пан, земскі яшчэ большы.
А хто гад найгоршы—
Дык стражнік з Заполля!
А каб яго нядоля!

Было-б каму губіць свет!

А каб яго прапаў след!

Гэта-ж свінне пасвіў два рокі

У нашага Пятра Сарокі.

З пастуха пашоў да земскага хурманом.

А цяпер царскі аканом,—

Пан—стражнік, шышка!

А каб табе спухла кішка!

Каб табе вылезлі вочы,

Каб ты не меў спакою ні ў дзень, ні ў ночы,

Як ты стармасіў мяне,

Як у халоднай сядзеў праз цябе!

Набрахаў, аскардзіў, далі медаль.

Толькі што не маю стрэльбы—жаль,

Але я не дарую, плясну,

Хоць паленам па мазгавішчы, як у свечку ясну!

Не будзеш жыць, гад!

Хоць у вас такіх шэльмаў шмат,

Але і мятуць—

Што дзень б'юць!

Пачаўшы з сената,

Аж да стражнікава брата,

То бомбай, то з пісталета,—

Што дзень гіне апалета.

Бо то гэтай драбязы і намножыў цар,

А карміць мусіць гаспадар,

Знакім тым, мужык.

А ведама: кожны з царавых слуг прывык

Акром пенсіі грабіць мужыка.

І чым спрытнейша рука,

Тым чыны скарэй ідуць.

Глядзі—міністар, генерал.

А за што? за тое, што сказаўшы парасейску „варавал“.

А як мужыкоў, так за палена дроў

Садзяць на пяць гадоў.

Вот як нас, што не хацелі гарэлкі піць

Ды падаткаў плаціць,

То так казакі ссеклі,

Што ўжо не будзе горш балець у пеклі.

А пасля мяне і яшчэ двух

Засадзілі ў астрог.

Сядзелі. Але-ж там рознага народу шмат.

Вот, не раўнуючы, як у касцелі...

Толькі што праўда, там ксяндзоў не нат,

Але ўсё-ж такі аднаго мелі.

І добры быў чалавек,—

Не забуду век!

Як мы ў цюрме рабілі галодну забастоўку,

То так усе пад канец маркотнымі сталі,

Што найбольш спалі.

Толькі ксёндз ды яшчэ салдат

Як запяюць „Марсыльянку“, брат,
Так паняволі ўсе ўстаём
І разам песню пяём.

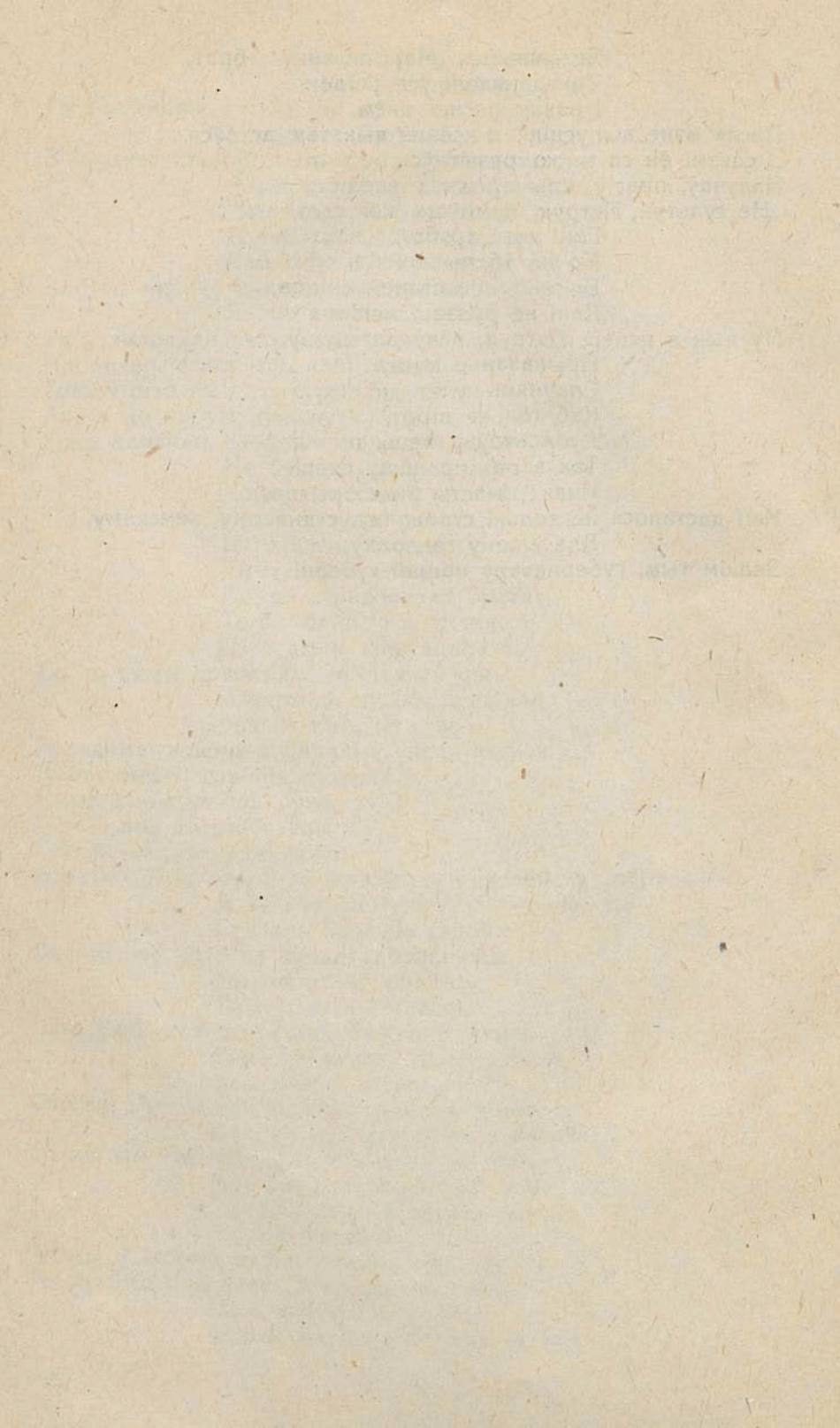
Пасля мяне выпусцілі, а ксёндз дык там астаўся,
З слязмі ён са мною развітаўся,
Навучаў, прасіў, крычаў нат'у след:
„Не гультай, Пятрук, помні на той свет!

Гані каго трэба,
Бо не ўбачыш неба,
Бо мы табе станем сніцца,
Калі не будзеш мсціцца“.

Ну дык я цяпер, Пятрук, ратуючы душу,
Прыказанне мушу
Спаўняць улёт.
Каб толькі шрот,
Дубальтоўку мець, пісталет—
Так зараз пралажу след!
Навяду масты з матэрыяла,

Каб дасталося не толькі стражніку, становому, земскаму,
Але і пану генералу,
Знакім тым, губернатару нашай губерні.

СКРЫПКА БЕЛАРУСКАЯ

ЗБОРНІК 1905—1906 гг.

У ДАРОГУ

Цераз моры, акіяны
Палячу ў далёкі край:
Бо люблю я ураганы,
Бо я ў буры чую рай.
Бо на дзікіх зрывах хвалі
Маім думам лягчэй плыць;
Бо ў дзікай, страшнай буры
Я аб песні магу сніць;
Бо я толькі на прасторах
Ў звонкай ліры маю слух;
Бо ў дзікай страшнай буры
Крэпне мой свабодны дух.

СКРЫПКА

Чаго словам не сказаці,
Што на сэрцы накіпела,
Астаецца скрыпку ўзяці.
Покі ў сілы крэпка вера,
Покі думка рве да неба,
Покі скрыдал не зламалі,
Покі трэба душы хлеба,—
Будуць струны байчэй граці,
Будзе смык гастрэй хадзіці,
Будзе скрыпка паслушнейша.
Ў песні можа пераліці
Ўсё найлепша, наймілейша;
Ў песні можна даць пяруны,
Песняй сэрцы рваць на часці,
Крэпкі толькі былі-б струны.
Я заграла-бы аб шчасці!
Я заграла-б смехам кветак,
Нівак шэптам залацістых,
Звонам серпа, касы ўлетак,
Мёдам ліп з садоў пушыстых.
Я заграла-б песню матак
Над калыскаю дзіцяці.

Усе багацтвы з родных хатак
Я хацела-б ў песні даці.
Я на струнах раззваніла-б,
Дух народу я абняла-б,
Ў жары сэрца растапіла-б,
.....

.....
Так на струнах галасіла-б,
То склікала-б, то вітала-б,
То суседзяў весяліла-б.
То малітвай смык завуў-бы,
То закліў-бы на пяруны,
То аж ў неба скаргаі біў-бы,
Толькі крэпкі-б былі струны!!
Смык гатовы, струны тугі,
Кроў у жылах закіпае.
Ну! слухайце, мілы другі,
Скрыпка мая ужо грае.

МАЕ ДУМКІ

Хацела-б быць зярнём пшаніцы,
Упасць на ніўкі вёскі,
Зазалаціцца без мятліцы,
Даць хлеб смашнейшы трошкі.
Хацела-б быць я рэчкай быстрай,
Абегчы родны край!
Дзе напаіць, а дзе скупаць,
А дзе ўтуліцца ў гай,
То зашумець, то зашаптаць,
То спаць ў салодкім сне,
То зноў сарвацца, зноў гуляць,
Агнём кіпець у дне.
Ды так разгрэцца і спяніцца,
Каб ў неба хвіляй здаць.
Украсці сонца, зноў спусціцца
Й больш света людзям даць.
Прыгарнуць усё ў дарозе,
Каплю шчасця, долі ўліць.

.....
.....
То рассыпацца расою
Па галінках, па лістках,
То абняцца так з зямлёю,
Каб ніхто разняць не мог!
Альбо ветрам абярнуся
Ды над светам пралячу,
Цёмным віхрам закручуся
І на месяц заскачу.
З усёй сілы і размаху,

Як крэсівам, ў звёзды дам,
Сыпне іскраў сноп ад страху,
Задрыжыць аж месяц сам:
„Хто ты, скуль ты, чаго хочаш,
Чаго выеш і шуміш?
То праз слёзы нам рагочаш,
То гарыш весь і дрыжыш?“
Я—пасланец, вецер буйны,
Прыляцеў на суд вас зваць!
У нас цёмна, край наш хмурны,
Ад цямоты людзі спяць.
Я там біўся, я там віўся,
Я ім хаты паламаў,
А ўсё-ж такі не дабіўся,
Каб народ свой голас даў!..

НА МАГІЛЕ

На магіле ўзыйду дубам,
Пачну шаптаць братнім губам
Аб іх долі, аб свабодзе,
Стану песняй у народзе!
Пастух дудку з мяне скруціць,
Як заграе, кроў замуціць,
Як заенчыць, кожны стане:
„Што за гранне, што за гранне!
Што то будзе, што то будзе
З гэтай песні ў нашым людзе?“

Гостры зубы, як-бы з пілы,
Колюць. рэжуць, цягнуць жылы,
Смяляць, паляць, пякуць, студзяць,
Старых, малых са сна будзяць.
У пламях кожны стане:
„Што за гранне, што за гранне!
Што то будзе, што то будзе
З гэтай песні ў нашым людзе?“

Ліст дубовы пад хлеб сцелюць,
Жолудзь яго ў жорнах мелюць,
А дзе з дуба хоць пылінка,—
Грудзь трасецца, як асінка;
А дзе толькі дудка свішча,—
Людзі бягуць, як на йгрышча,
Як на дзіва, кожны стане:
„Што за гранне, што за гранне!
„Што то будзе, што то будзе
„З гэтай песні ў нашым людзе?“

АРТЫСТ ГРАЙКА

Скрыпка грає, скрипка скача,
А музыка ў душы плача,
Сцісне струны, смыкам жахне.
Аж ад болю народ ахне.
Чорны вочы блісь слязою.
Струны стогнуць пад рукою.
Сам музыка з скрыпкай зліўся
І, як вецер, у неба ўзвіўся,
Весь у песні, весь у тоне,
То смяецца, то зноў стоне,
То людзей усіх абніме,
То адступіць, камень кіне.
Бо, глядзі, па горам скача,
Мігам сеў на скале, плача,
Слёзы збрызнуў, гоп у мора.
Як маланка на прасторы,
Свеце, гасне, ціхне, млее,
Уместа агню іскра тлее.
Рука стала. Смык згастрыўся
І, як змяя, ў скрыпку ўпіўся.
Што заграе, што забаве,
Сам артыста толькі знае.

СУСЕДЗЯМ У НЯВОЛІ

Ад сваіх хат, ад сваіх ніў,
Ад ўсіх братоў, хто толькі жыў,
Нясу слязу, нясу я стогн,
Нясу нагаек царскіх звон.
У нас там ноч, у нас там стук.
Мы ацямнелі з страшных мук.
З нас пот ліецца, сохнуць грудзі.
Нас катуюць! Чуйце, людзі!
Чуйце, чуйце, руку дайце!
Мы вам родны. Праўду знайце:
Ці у долі, ці ў нядолі
З вамі станем ў адным полі
Рука ў руку з вашым братам
За свабоду перад катам.

ВЕРШЫ
РОЗНЫХ ГАДОЎ

МОЙ САД

Стаіць мой сад пад белым цветам:
 Нарцыз—стыдлівых поўны крас,
 Звісае бэз ў вакно букетам,
 Тульпанаў куст расцвёў зараз.

Цвіце ляўкой, ў пуках рабіна;
 Вішнёва дрэва ў малацэ;
 А там парэчка, там маліна,
 А там мой граб малы расце.

Люблю мой сад, як расцвітае,
 Як салавей свой трэль вядзе,
 Як цвет галінку прыгібае,
 Як пчолка мёд адтуль нясе.

Люблю мой сад ў маёвым ранку,—
 Як тоне ён ў расістай мгле,
 Як ліпа шэпчацца пры ганку,
 І як зязюлька „ку-ку“ шле.

Люблю мой сад пад белым цветам,
 Люблю зялёным як стаіць;
 Люблю як грушы спеюць летам,
 І як работай ён кіпіць.

Люблю мой сад у позну восень,—
 Як плод звісае да зямлі,
 Як йголки сыплюцца ад сосен,
 Як залацяцца сліў лісткі.

Люблю мой сад у крэпку зіму,—
 Як у крышталах увесь дрыжыць,
 Як дзяцел, сеўшы на галінку,
 Зімову песню загудзіць.

Высокі лес, шумі-скрыпі,
 Расу хавай,
 У раку ўлівай;
 Грыбы расці,
 Не дай цвісці
 Жалобным кветкам.

Нясі палеткам
 Свой доўгі дзень,
 Кладзі на пені
 Ё гірлянды мох,—
 Сцялі пасцель,
 Каб кожны мог
 Прылегчы спаць.

Высокі лес, ці чуеш гром,
 Як ён злуе са ўсіх старон?
 Як па дуплах дрыжаць зязюлі?
 Як хмара з хмарай пашла ў гулі?

Тарахнуў гром.
 Маланка паліць
 На вугаль чорны ўвесь гарэх.
 А во і град па голлях смаліць,
 А во на злосць, а во на смех
 Пярун натрое дуб разбіў.
 А во пяць ёлак зачапіў
 Круцясты віхар,
 Гне іх ўдвое.
 А во ў гняздо якраз абое
 Упалі буслы;
 Пішчаць іх дзеці.
 А во няма куды падзеці
 Кустоў маліны перад бурай.
 А во і зайчык дрыжыць шкурай.
 На кветках пчолак град пабіў.
 Пазёмкі з купін дожджык змыў.
 Усё хаваецца, дрыжыць.
 Усенек лес цямненькім стаў.
 Па голлях шум;
 У лесе штурм.
 На землю сцалецца навал.

Высокі лес, гусценькі лес,
 Іскрыцца бела шата.
 Ё крышталах іва,
 Бяроза сіва,
 У мароз прыбрата,
 Чакае свята.

Зялёна елка—
Быццам з пудэлка.
Стаіць у дрымоце
Дубок пры плоце.
Кусток каліны
Абпёр галіны.
На трухляй тоўстай борці
Заціхлі песні ў лістох цярэсні.
У гнёздах пуста,
Дзе была густа
Птушак вясною.
Дзятва лясная
Да нас злятае
З цёплага краю,
Аж з-за Дунаю.
Сойка зімуе,
Цецер такуе,
Дзяцел такоча,
Сава рагоча;
Верабей ля хаты,
Смяцюшок чубаты,
Ды сястра сінічка—
Нашы вечныя госці.

З НОВЫМ ГОДАМ!

Гэй, братка, ты, Новы Годзе,
Што з сабою нам нясеш?
Што пасееш ты ў народзе?
Што на нівах ты пажнеш?

Ці развяжаш ты нам пугы,
Ці не будзеш нам ліхі?
Ці зноў прыдзеш такі-ж люты,
Як той сёмы быў, стары?

Ці разгоніш цёмны хмары,
Ці слязу з вачэй абтрэш?
Ці, як бацька, кінеш чары
І да спячкі пазавеш?

Гэй, скажы нам?!

ВЯСКОВЫМ КАБЕТАМ

Ой, сястронкі, ой, вясковы,
Ой вы, кветкі прызавяты!
Вашы твары, як васковы,
Вашы шчокі слязьмі змяты...

Як каліну град страшае,
Як пярун каменне крышыць,
Так лёс рана вас ламае,
Так жыццё красу вам нішчыць.

Сколькі болю ў вачох хмурных,
Сколькі скаргі з губ збялелых,
Сколькі срэбра ў косах густых,
Сколькі поту з рук абмелелых!..

А за гэта вам дзве дошкі
І крыж з хвоек ледзве збіты,
І у памяць плачуць дочки,
Бо й яны, як вы, забіты.

Ой, кабеты, ой, вясковы,
Ой вы, кветкі прызавяты!
Ой, лілейкі вы без мовы,
Ой вы, птушкі бесскрыдлаты!..

* * *

Скора прыдзе вясна,
Панясецца „ку-ку“
Праз лясы, праз паля,
Праз наш Нёман раку;
Па Вілле, па сястры,
На плытах паплыве
Аж пад вокна да хат
І вясёла гукне:
„Дзяцюкі, гу-гу-гу!!!
„Ўжо вясна на дварэ!
„Ўжо трава на лугу,
„Ўжо кветкі ў траве!
„Гэй! хутчэй за саху,
„Ды гараць, ды гараць...
„Ды усім у спяху
„Засяваць, засяваць...
„Ды глыбей, ўсё глыбей
„Зерне сыпаць ў зямлю...
„Ды хутчэй, ўсё хутчэй
„Упраўляці раллю...
„Каб драсны не цвілі,
„Каб асот не тырчаў,
„Каб ячмені зляглі,
„Каб авёс аж драмаў.
„Каб вам бульба была,
„Як той яблык ў саду;
„Каб капуста зрасла
„Велізнай з галаву!
„Тады будзе крапчэй
„З горам стаць да вайны
„Ды скарэй і лягчэй
„Рваць ланцуг цемнаты“...

ГРАЙКА

Граў-бы я многа, ды сіл не хватае
І рвецца за стрункаю струнка,
Хоць песня яшчэ не замёрла ўдалая,
Хоць родзіцца думка за думкай.

Граў-бы я многа, ды смерць кажа „годзе!“
Ў магілку мне ладзіцца кажа...
Эй, рвіцеся, струны, што гэта мне шкодзе?
Ў магілку супольна мы ляжам!

Можа з тэй ліры вырасце іва,
З парваных струн—белыя кветкі;
Можа вясною будуць ігрыва
У дрэўца ценю гуляць дзеткі;

Можа хто з дзетак скруце жалейку
Ўнучку паломанай ліры,
І так зайграе, што ўсенька зямелька
Пачуе мой водгалас шчыры!

Дзедавы струны, рана парваная,
Зноў громка азвуцца, як званы;
Песня, за жыцця яго недагранае,
У сэрцы унука дасць плёны.

А на задушкі пад цёмнаю івай
Жывое пачуецца слова,
Што песня устала з стотысячнай сілай,
Жыве мая ліра нанова!

ГАДАННЕ

Загадай, зязюля, закукуй аб шчасці,
Варажы аб долі запрапаўшай Насці:
Дзе вянок руцяны, дзе сыноч ядыны,
Дзе краса падзелась з лічыка дзяўчыны?
Чаму у аковах Насці тонкі рукі?
Чаму твар скасіўся ад страшэннай мукі?..

На грудзях запаўшых вузялок з зямлёю—
Ўсё, што з вёскі Насця вынесла з сабою.
У халодных мурах бела вяне цела;
Насця ўдвое гнецца, за год пасівела.
Замест вочак сініх—поўны слёз дзве раны;
Тварык без румянца, як папар згараны...

Ну, гадай, зязюля! Закукуй аб шчасці,
Варажы аб долі нашай беднай Насці!
...Зашумела птушка, седзячы ў вярбіне:
Знаць, што шчыра хоча варажыць дзяўчыне...

„ЛУЧЫНКА“

З „Лучынкай“ паволі ў зімовую ночку
З хаты да хаты пойдзем шукаць,
Ма' быць, забыты людзьмі у куточку,
Хлопец-сіротка дзе хоча чытаць.

Можа дзяўчына, спраўшы кудзельку,
Будзе ў запечку маркотна сядзець
Або ў зімовую нудну нядзельку
Праз выбіту шыбу на поле глядзець.

Падойдзем да іх мы з „Лучынкай“, пасвецім,
Аб роднай старонцы сцікавіма іх,—
Можа з „Лучынкай“ іскры разнецім
Ў думках і ў сэрцах сіл маладых.

І, мо', з „Лучынкi“ іскры гарачы
Асвецяць цёмны хлопцаў куток
І распраменяць вочы дзяўчаці,—
Ахвотней сядзе прасці лянок.

Паволі, ціха, у роўнай меры
Будзем з „Лучынкай“ наперад спяшаць—
З вёскі у вёску праз кожныя дзверы
Клікаць, каб моладзь святло вышла ўзяць.

Моладзь, вы—сіла у кожнае хаце.
Вы—сонейка, радасць для бацькі, для маці.
Вучыцеся, старайцеся, багаццеся у сілы,
Бо ждзэ вас з надзеяю край наш радзімы.

СІРАЦІНКА

У кашульцы чорнай, зрэбнай,
Тварык сплаканы, мурзаты;
Ані бацькі, ані маткі;
Дзядзька выгнаў з роднай хаты.

На узмежку сядзіць, плача,—
Куды дзецца, знаць не знае;
Гадок шосты пашоў толькі...
А тут ночка... страх... змяркае...

Не плач горка, сiрацiнка,
Беларуская дзяўчынка!
Спяць сном вечным бацька, матка,—
Не пачуюць це', дзiцятка,

Не памогуць твайму плачу,
Не траць сiлы дарагiя:
Жыта сiва спаць це' прыме,
Дожджык цёплы шчочкi змые.

Пасцель мякку трава ўсцэле,
Пырнiк ножкi ўкрые босы;
Сном забудзешся спакойным,
Вецер вольны спляце косы.

Каласочак це' накормiць,
Сонка яснае прыгорнiць;
Крыж расстайны будзе таткай,
Ралля чорна—роднай маткай.

Ўстань з узмежка, не плач горка,
Глянь у неба: зорка ясна,
Што найдалей свецiць мiла,—
Твая гэта,—твая ўласна.

Вер: не згiнеш, сiрацiнка,
Беларуская дзяўчынка!
Ў нашым краю многа гэтак
Ў людзi вышла сiрот-дзетак...

Сiрацiна! страх дзiцячы
Зглушы ў сэрцы, расцi жвава—
Цябе жджэ народна справа!

*
* *

Арлы-браццi, дайце скрыдлы,
Бо унiзе жыць мне збрыдла;
Кiньце кожны адно пёрка,
Бо жыць ўнiзе стала горка.

Хачу, арлы, ляцець з вамi
Над гарамi, над мурамi,
Крыллем хмары рассякацi,
Смела ў неба заглядацi;

Жыць ў аблоках над зямлёю,
Скрыдлы ранiць ў страшным бою,
Кроў з-пад сэрца людзей пiцi
I ў гару к сабе ўзнасiцi.

Арлы-браццi, дайце скрыдлы,
Бо мiж людзi жыць мне збрыдла,
Кiньце кожны адно пёрка,
Бо унiзе жыць мне горка!

П Р О З А

ПРЫСЯГА НАД КРЫВАВЫМІ РАЗОРАМІ

Быў цёплы асенні дзень. Нівы ціха адпачывалі пасля летняй працы. Цёмны лес шаптаўся ў глыбокай задуме. Буслы тужліва ляцелі на вырай.

Гэтага дня маркотны і згорблены пад цяжкаю хмараю невясёлых дум ледзве-ледзве поўз стары Мацей у поле.

— Галава баліць, рук не зняць,—бурчаў ён, пацягваючыся.—Дзяцей дагадаваўся, а адпачыць некалі і няма за кім.

Так ён сам сабе жаліўся.

Праўда, у Мацея было трох сыноў: аднаго ўзялі ў войска, другі паехаў да Пецярбурга шукаць хлеба, трэці пашоў за парабка да двара, а бедны Мацей з жонкаю і двума малодшымі дзяўчаткамі астаўся ў хаце на сваёй гаспадарцы.

Бедната, адзіноцтва, сілы ўжо не тыя, — а рабі і рабі, працуй без конца... Мардасовічу—за лён, Бізуноўскаму—за пашу, а там і за бульбу плужы і плужы што-дзень на адработках, так што сваё хоць і вузка, але і то лында і то няхват часу ў пару засеяць. Вось і цяпер суседзі ўжо даўно пасеялі і пабаразнілі, а Мацей толькі першы дзень вышаў на сваё і то быў хворы.

Аднак, перамагаючы сябе, насыпаўшы жыта ў фартух, напляваў у жменю, чарпануў зернят і са словамі: „радзі, божа“ сыпануў зерне на чорную глебу.

Зерняты замігацелі на раллі. А Мацей стаяў з пасалавеўшымі вачымі і шаптаў: „Не магу... Надта-ж галава баліць і сон морыць“.

І, не ўкладаючыся, ані пасцілаючыся, ён як стаяў, так і лёг, так і заснуў...

Спаў, як пласт, упоперак загона з раскінутымі рукамі. Ліцо было бледна, губы чорныя ад смагі; дыхаў ён часта і з якімсці хрыпам. Здалёк выглядаў на чалавека, каторага вот-вот раскрыжвалі і прыбілі да зямлі, і так ён паволі канае.

Мацей спаў і сніў. Сніў ён, што сабралася моц народу на яго ніве: былі там і маладыя, і старыя, і мужчыны, і кабеты, і дзеці—у розных апратках, і ўсе крычалі:

— Вузка. Цесна. Мала.

А Мацею здавалася, што і ён сам стаіць пасярод гэтага народу і што ўсе чакаюць, што і ён сам, Мацей, скажаць і што вот-вот к яго сэрцу падходзіць некі жаль, і што ён таксама пачынае крычаць:

— Вузка. Цесна. Мала.

Аж, здаецца, выбягае сам сусед Астап, заціснуўшы кулак, і крычыць яшчэ мацней ад Мацея:

— А скуль узяць? Скуль дастаць? Кажы, скуль...

Тады захістаўся народ і зароў:

— Глядзеце, во прасторы. Во нівы, лясы, палі. Усё гэта наша.

А Астап:

— Лжэце! Няпраўда! Не падуць: то казённае, дворнае,— ні я, ні вы не маем права. Не дадуць, паб'юць...

Вось далей здаецца Мацею, што з цьмы народу выходзяць яго тры сыны: парабак дворны, салдат і работнік пецярбургскі і становяцца на калені і прысягаюць громка, ясна, паволі:

— Мы дамо! Мы—сіла! Мы—права!

Мацей абліваецца потам, сэрца ў яго б'ецца... І здаецца яму, што ўсё гэта спавіў туман: толькі разоры стаяць поўныя крыві, а над імі вісяць тры скрыжаваныя далоні... І раздаецца ціхі ясны голас:

— Мы—сіла! Мы—права...

НОВАГОДНІ ЛІСТ

Быў марозны вечар і кудаса на двары.

Настуля, падаваўшы быдлу, прылягла на печы і пачала думаць аб сваім сыне Міхалюку, каторага ўжо год як здалі ў салдаты і загналі аж у Разанскую губерню.

Ад вясны ўжо не было ніякай весці ад яго. У вёсцы хадзілі чуткі, што Міхась упаў з каня на манеўрах і забіўся. Але бацькі неяк не верылі гэтаму, хоць і часта горка плакалі, — найбольш матка. У канцы пастанавілі паслаць крыху грошай на Новы Год і напісаць аб сваім жыцці.

Юзуль, значыць, бацька Міхасёў пашоў на вёску па адстаўнога артылерыста, пісаку на ўсю ваколіцу, а Настуля асталася ўходжвацца каля худобы. Замарылася, змерзла і цяпер грэлася, думаючы аб сваім Міхасю.

— Мой ты, сыноч, родненькі, за светамі!... думала ў поўголос, прыціскаючы рукі да высахшых грудзей.

— Жонка, запалі лучыну!—азваўся Юзуль яшчэ за дзвярыма.—Прывёў пана пісара.

Цераз якую мінуту ўжо ўсе трое сядзелі за сталом. Унцер пісаў. Настуля свяціла яму, а Юзуль дыктаваў:

„Кланяемся мы табе, бацькі родныя, Юзуль Канцавы, бацька твой і Настуля Канцавая, маці твая, і сястра яшчэ Агата Канцавая, па мужу Каратканова з вёскі Бульбенішкі, і ўсе твае знаёмыя і незнаёмыя кланяюцца.

Жывём добра, чаго і табе жадаем. Зіма ў нас крэпка. Поўмястэчка згарэла на Сёмуху. Ураджай быў не надта вялікі. Хлеб у нас скончыўся перад Калядамі. Красулька ацялілася: пекны, дзякаваць богу, бычок, падласы. У мястэчку стражнікі пабілі людзей; усё вышла з-за крыжа, што паставілі без дазвалення начальства. Адну кабёціну нават застрэлілі. Мацей з Юркам пабіліся за дровы. Мы купілі сабе парсючка на Зельну. Цётка Каруся прасіла цябе паздаровіць; ёй вецер увосень саўсім страху садраў з хаты. Лебядзіха прыняла прымака. З Амерыкі ўцякаюць людзі, бо і там дрэнна. У воласць не маем з чаго заплаціць. А Скрабы і да гэтай пары не справілі эгзекві па бацьку. Сталяровым аўчынкі вельмі добра вырабіў Іосель. На куццю нам было смутна без цябе. Кісель удаўся. Маці пасля аплатка папярхну-

лася—пэўне ты ўспамянуў. А вучыцель усё сядзіць у вастрозе. У мястэчку яшчэ дзве манаполькі адкрылі. Бабы ўжо папралі зрэб'е, пачынаюць пачэсы. Народ не ўспакоіўся. Улетку па дварах стаялі казакі. Корму для скаціны хваце, толькі саломы дакупім з два вазы. У земскага нехта пакраў канфітуры. Куры гэтага года добра нясуцца. Сіўку падкавалі ў суботу. У Кастулі Капейчыхі ізноў дачка нарадзілася—не рады яны, бо хацелі сына. Больш нічога не было без цябе. Ага! У Трэцюю Думу выбіралі дэпутатаў, бо другую распусцілі: кажуць, мужыкоў там зашмат было, вельмі зямлі дамагаліся ды нікога слухаць не хацелі. Ад новай Думы нічога яшчэ не дачакаліся. Кажуць, выбралі ад нас дэпутата, што калісьці Расію немцам прадаў.

Кланяемся табе мы, бацькі родныя, Юзуль Канцавы, твой бацька, і Настуля Канцавая, твая матка, і пасылаем табе восем злотых на боты або на што іншае.

Пісаў унцер антылерыі Бардычэўскі“.

АСЕННІЯ ЛІСТЫ

Сядзелі на прызьбе, кланілі к сабе галовы, як дзве высахшыя макаўкі пад сільным ветрам, і вялі гарачую гутарку.

— Дзякуй, Сымонка, дзякуй, што адведаў ты мяне хаця перад смерцям. Рад, вельмі рад,—скрыпеў сухім голасам Сцяпан. Гляджу на цябе і не веру сваім вачам, ці гэта ты, ці не ты?

— Мо і не я,—смяяўся Сымон—пастукай! толькі паволі, бо я цяпер шклянны,—гы-гы!

— Смех смехам, а кусок часу. То-ж мы з табой і не бачыліся з тае пары, як я купіў у Меера рабую карову і як прытрапілася, помніш?... тое...

— Як не помніць!—помню.

— А знаеш, удалая была жывіна, словам не сказаць,—і ўежна, і да зімы уладна, і на цялята, проста—гад не карова...

Пыкаў Сымон люльку, напіхаючы тутун і падрыгіваў выблекаванымі вачыма.

— Да таго часу, ваша, камень пакаці, то пакрышыцца. А што казаць пра скаціну! Яно-ж не жанатыя былі тады?

— Гавары мацней, не чую!—наставіў вуха Сцяпан.

— Нежанатыя былі!!! Дзяцюкі, як дубы, аж народ аглядаўся. А цяпер што?—трухло! Вун унуку майму трэцяму гэты год на лёсы.

— Ці-ж гэта так даўно? Падняў з задзіву Сцяпан навішныя бровы. А я думаў гадоў пятнаццаць.

— Павысахлі рэчкі,—хо!—хо! кепкуе бяззубым ротам Сымон,—пят-нац-цаць, дрэнна, дрэнна, ваша, лічыш! Б'е па плячы старога. А як мяркуеш па нас, будзе ўжо па трынац-цаць? Бо я думаю, што не! Глядзі,—толькі, толькі зубы вырэзваюцца.—Паказывае бяззубы рот.

Ускалыхнуўся вецер на сухіх галінах быццам смерць сміганула лёгкім ценем па ліцам старцаў.

— Эй, Сцяпане, Сцяпане, старыя мы ўжо пні! адною палавінай на гэтым баку, другою на тым. Фю! жыццё, як

тая муха, бззз! і праляцела... — пстрыкае пальцамі Сымон у паветры.

— Так, так, яно то так, праляцела,—годзіцца Сцяпан,—але як аглянешся назад, як падумаеш ды прыпомніш тыя магілы насыпаны сваімі рукамі, на слёзы выліт... каху-каху!—папярхнуўшыся горкім словам, кашляе. Ось спытай суседа і сведку аб пройдзенай дарозе,—паказвае скурчаным пальцам на крыж пры варотах,—усіх маленькіх пахаваў, усіх аплакаў. Не пашкадавалі, родненькія, мяне... старога, не пашкадавалі!—адно за адным, адно за адным, як пацерачкі пакаціліся!—Згарнуўся ў кручок і кідаў жаласную скаргу ў вочы распяцця. Ну,—заківаў галавою,—яго святая воля! Вечнае адпачыванне!..

А крыж—старавіна замшалым ліцом глядзеў на абодвух і думаў сваю думу... Разам пэўне з Сцяпанам свой век скараталі, разам старэлі і горбіліся. Мо' не адна бура над іх галавамі шумела, не адзін гром у іх сэрца мерыў, а яны ціха смутак сабе павяралі. Нат' і паходзілі адзін на аднаго: абодва шэрыя, сухія, замкнутыя ў сабе, панура глядзелі зямлю.

— Праз крыж твой і мукі,—выбач ім, пане!—кончыў сваю малітву Сцяпан і ўжо крыху спакайнейшым голасам веў далей гутарку.

— Жывём цяпер толькі ўдвох. Вось сяджу часам на прызьбе і думаю: а ну! хто каго перастаіць? Хацеў, было, падперці, але як ужо на тое пашло,—паглядзімо, хто каго: ці я яго, ці ён мяне? Равеснікі-ж, бачыш, Сымоне, і мы з ім. Шчэ бацька мой нябожчык паставіў якраз у той год, як я меў радзіцца.

І тут Сцяпан папраўляецца, сядзе добра, бярэ Сымона за рукі, як ён прывык рабіць з кожным свежым чалавекам, і пачынае свой сказ, мо' тысячу раз ужо перасказаны ім у жыцці.

— Бацькі мае былі багатыя гаспадары, але дзеці ў іх не гадаваліся. Народзіцца худое, зялёнае, гадоў два, тры пакавэнчыцца ды памрэ. Перапрабавалі ўсяго чыста. Хто чаго не парадзіў: лекі, знахары, шаптухі, а skutку ні на шэляг. Знаку—ні твой божа. Ходзіць гэта мая матка са мною восьмым, ці дзевятым, а пошасць,—знакам тым халера,—косіць народ, што ні радачкі. Хмарай ідзе па ўсёй старане. Людзі не згадаюць, што і рабіць: абгорываюць вёскі, моляцца, на ахвяры даюць, крыжы ставяць. А матка гэта мая і кажа да бацькі: „чалавечку, пастаўма і мы крыж, жывучы на аднаселлі... Мо' і нас бог укрые ад заразы, а мо' і дзеткі стануць гадавацян!“ Пасля яна-то спамінала, што быццам крыж агністы мільгатуў ёй перад вачыма. Парадзілася, пагаварылі ды паставілі злева ля варот. Праз колькі тыдняў я і нарадзіўся,—хлопец не хлопец, а цвік! так такі дзіця каўбук. Бабка стала купаць, зірк—і рукі адняліся... На правай лапатцы ў дзіцяці, знакам тым у мяне, чырвоны крыжык, так такі крыжык—радзімы знак.

Суседзі на здзіў дзівіліся: адны варажылі шчасце дзіцяці, другія наадварот.

Хе-хе-хе! значыць прышоў на свет божы ўжо з крыжам. А пасле калі пасыпаліся — так толькі крыжы, крыжы па ўсёй скуру... А душа шчымам шчыміць. Бацькі з пажара не вышлі, няшчасце з жонкай, астрог, калецтва, а пасле — як пацерачкі — да апошняга...

Сціснуў галаву касцістымі рукамі і горка плакаў. Сівае валоссе сіратліва касмыкамі разносіў вецер. Дзеравяны кулі пры нагах мёртва качаліся ад сударажнага плачу.

— Сцяпане! — Крэпка надумаўшыся, азваўся Сымон. — Чуў, шмат чуў ад людзей пра тваё адзіноцтва, але што зробіш, жыццё трасе чалавекам... ой, рэчкі павысахлі... так трасе, так трасе, як вецер лісцем на дзераве! А мы з табою, Сцяпане, праўду сказаць, асеннія лісты, патрасе йшчэ крыху намі, патрасе і ападзем! О, ё-ёй! рэчкі павысахлі... бззз і праляцела... А вазьмі хоць мяне: і жонка жыве, і дзяцей маю, і не калека. А дабра, што плюнуць. Пялун кіпіць у грудзі, гаркаценне цераз берагі... — паказвае на сэрца. — Выгналі бацьку на старасць і жабруе. Ох, рэчкі павысахлі... А што зробіш? Мусіць там было так напісана... — Глядзіць, як гусак, адным вокам у неба.

Асенняе неба хмарна і зімна... не адкажа вам, пажоўкшыя лісточкі. Вецер толькі закалыша і знікне. Адзін звон мо' па вас заплача шчыра, а зямля-маці прытуліць спрацаваныя косці. Елка або бяроза пусціць карэнне ў вашы збалелыя сэрцы, выцягне з іх усю горыч і вынесе ў вясёлай зелені суроўму свету... канец мукі.

ЛІШНЯЯ

Па збледлым твары хадзілі хмары дум. То наплывалі густа, збіваліся ў вачах сталёвым блескам,—выглядала, што ўжо-ўжо збіраецца на буру, але шалёны спазм крыку здержыва, ў нейкі ясны праменьчык, выскаўзнуўшыся з куткоў лялек і нешта чыстае, вялікае без канца і звання, біла ад ліца ў алтар з запалёнымі свечкамі.

Арган граў. Устаўленыя шпалерам мірты млелі ў цёплым святле касцёла. Ішлі пары за парамі. Белы шоўк сплываў нявінна па іх гібкіх станах. Весела шаптаўся народ і ждаў...

Цікавых карагод узглядаў ткаў цень на каберцы. Акорды змагаліся ўсё вышэй і вышэй. Здавалася, што вось-вось зачэпяць за аблокі і адчыніцца неба. Цыт...

Міртавай дарогай рука ў руку лыпае моладасць... Цвет, толькі раз цвятучы.

Першае дыханне вясны без хмараў... Ідуць, загледжаны ў сябе, а праз іх вочы сцалецца зорная дарога гэт... гэт...

Надзея ў брыльянтавым вянку над бяздоннай глыбай...

Клалі пярсцёнкі на тацу. Слабы звон золата гостра перакасіў сумны твар адзінокай. Заснавалі быстра хмары чорна чарней, чорна чарней. Ясныя праменьчыкі пужліва збягалі ў сярэдзіну. Уся яна лекацела, як расхадзіўшаеся ў берагах мора. Узарваўся ўздых; нізка пахіліліся свечы сваім полымем у старану яго. Закалыхаліся мірты. Па зорнай дарозе прашоў гром—пярун...

Увесь абрад прыспешна скончыўся. Няскладна становіліся ў пары. Гаварылі прыцішаным голасам. Як-бы нічога не сталася, а кожны баяўся па-за сябе аглянуцца. Маладыя першымі адыходзілі. Пры дзверах з-за хвіляра пужліва высуналася жабрачка і падала лілію маладому. Яго твар, шчэ' прад мінутай такі шчаслівы, асунуўся і згас. Дрыжачай рукой заціснуў кветку і шапнуў: „Падзякуй ёй“. А з белай ліліі глядзела раса нявіннымі чыстымі слязьмі.

Разбіралі мірты. Тушылі свечкі. Пакрысе выступаў шкілет пышнага хараства. Байка таяла ў тумане...

Усе вышлі, адзін закрыстыян варочаў ключом у заржаў-леным замку. Як цень, апошняя пераступіла парог касцёла, хацела звярнуць направа, але цяжкая дарога маніла туды... туды... ўслед карэт... туды, дзе чарадзея-доля астаткі байкі рвала...

Ішла і хісталася, ставала, глядзела расшыранымі вачыма ў немату ночы і пытала: „А мне?... а я?... а маё... дзе месца ў жыцці?“ Ламала рукі, а з памятых губ рвалася ні то пытанне, ні то пракляцце: „Ось і свет хвалёны, вялікі прасторны, а мне некуды дзявацца на ім... забыцца...“

Эха рвала жалёбу дзяўчыны і быстра касіла па халодных каменных вуліцы. А яна біла галавой аб мур: „Адна, адна, пуста!“—хапіла сябе за грудзі,—„тут пуста! тут рана вялікая, жывая паліць! А-а-а-а!“ ойкала з болю. „Во глядзі, божа!“—голос ламаўся ў беспамяцтва, а хрыпялая скарга біла мацней і мацней у глухае ночы. Блуд прыступаў быстра.

„Літасцівы—ха-ха-ха!“

„Міласэрны—гу-гу-гу-гугу!“

Прыпаднялася на пальцы і плюнула.

А высь бязмерная спакойна глядзела мільёнамі зор. Ціха было і бясхмарна.

„Маўчыш“... зашаптала, „маўчыш... маўчыш“.

Адна з ясных зор замігацела, муцілася; залатым клубком іскар паляцела на зямлю. Упалы свет магільным воклічам падхапіла бязладная мысль збунтаванай душы.

„Мая ўпала!“ крыкнула: „мая!“—і пачала ўцякаць. „Не! не! маея зары ўжо няма. Упала... упала... няма!“

Горад радзеў; пацягнуліся загоны, кусты, рака туж засі-нела. Дабегшы, прыкуцнула ля берага і вачыма ўставілася на ваду: „Так... так!“... цяжка дышучы загаварыла да сябе ў паўголос, як-бы што ўспамінаючы. „Ага... так... убачыць яго... сказаць усё... усё...“

Услужная памяць прыадчыніла дзверы прошламу, у якіх абразях уставала яно і праходзіла прад яе вачыма, як-бы на адвітанне. Мілыя бязконца, багатыя мінуты смяяліся да яе, ласкаліся вяснянымі ўздохамі, апляталі чаромхі шэптам зму-чаны мозг. Перажыты рай ставаў цяперашнім. Засмяялася да ігрывых хімер і паверыла абману.—Краса жыцця ва ўсё! А яна ідзе шчасліва сваім хараством, горда буйнай мола-дасцяй з надзеяй, што нешта вялікае, неказанае ждзё яе ўперадзе. Чароўнаму туману забыцца паддалася ўся, спа-койна ўжо спакоём бяссільнай. Скланіла галаву над вадой. Вочы, поўныя мяккіх тонаў, блудзілі ціха па сініх хвалях глыбі, месяц іх сляды засыпаў расою. Шэптам, віхрамі павеяў страх з яе ўзгляду. У рацэ спаткала адбіццё сваёй постаці.

Як мара, загробна глядзеў на яе балесны твар. Ігрывыя хімеры стаялі ўміг. У вушах зазвінела золата. Полымя свечак хібанула ў кроў. З органа грозна пасыпаліся громы. Зноў праўда-вужака з дзікім рогатам прыступіла да ахвяры. І рванулася з усей сілы, і кінулася ў ваду...

На заўтра па сіняй рацэ плыў труп: у спакойных яго вачах іграла сонейка. Следам за ім быстра надбягала рэха тужлівай песні плытніка. Гнаў дубы, спяваў і думаў, што там у хаце мілай сумна... А на дне русалкам-сёстрам новая госця былі складала.

ЗЯЛЁНКА

Курсістка Зялёнка з кожным днём нікне. Пецябургскі клімат, шчыры валакіта, дабівае слабагрудых. Зялёнка кашляе, гарыць уся, на твары выпечаны румянец. Часам гэтак мімаходам зазірне да люстэрка: „А мамачкі мае, да каго я падобна?“ задзівіцца—ды далей за работу. На свае лекцыі бегае, у школе з дзяццмі гадзіны з чатыры працуе, а вечарамі і сама яшчэ вучыцца, чытае...

З боку гледзячы, жыццё ідзе, роўна вада плыве. Лішэнь перад дохтарам мусіла прызнацца, што ўся радня вымерла на сухоты. А на пытанне, ці сама хварэла ў малалетку на якія хваробы, адказала, што добра не ведае, бо гадалася ў вёсцы, а прастацтва ў дзяцей прызнае толькі такія хваробы, як падвей, перапалох, урокі, і лечыць іх хатнімі толькі спосабамі: замовамі ды падкурваннямі. Праўда, солі, помніць, драбінкі давалі глытаць, нейкія вузялкі на нясуканай нітцы насіла гэтак гадоў пяці-шасці. А пасле, як помніць, то ўжо была здарова, як рыба, і толькі апошнімі часамі нейка слабасць аблягла. — „Гм“, адбуркнуў, нічога не сказаўшы, доктар і крэпка задумаўся.

Аднак, слухі хадзілі аж запрошлую зіму, што Зялёнка труцілася, што выбягала спацеўшы ў аднэй сарочцы на мароз, усё каб набавіцца якой ліхой хваробы. І што цяпер толькі супакоілася, калі мэта стала ясней...

Зялёнка вельмі скрытная дзяўчына. „Якая ты цяпер высокая стала за апошні год!“—дзіваюцца таваркі. „А бывае, што ў апошні год жыцця людзі падрастаюць, толькі мо' не ў рост“,—горка дакончыць таварышак гутарэнне Зялёнка і чуць-чуць усміхнецца куткамі спаленых губ. Чорныя косы далікатна абвіваюць дробны тварычак. У падсінеўшых кругах вочы блішчаць двума распаленымі вуглямі. „Наша Зялёнка, быццам незгэтага ўжо свету“,—перапалохаўся Мацюк-медык, спаткаўшы Зялёнку ў сталовай. „Зялёначка мілая, а прыду, цябе паслухаю“. — „Прысці прыдзі, калега, але я не спявачка, каб вы мяне слухалі“.

— „Ну-ну, Зялёначка, перцу сёння за-шмат з'елі“. І дактарчук адышоў, як змыты.

Зялёнка блізка што заўсёды задуманая, часта не адразу адкажа, калі яе спытаеш. „Зялёнка, дзе ты?“ часам смутне зажартуюць курсісткі. „Тут, пры вас“, ціханька адкажа, прачнуўшыся ад задумкі. „Ой, Зялёначка, Зялёначка! ты зусім вышла з каляіны нашага будняга жыцця. Усё недзе блукаеш за светамі“.

„Ды што з вамі? працую, як усе вы, ем ішчэ больш ад вас, сплю, смяюся... А што цяпер задумалася, так аж сорамна прызнацца да такой глуздычыны; глянула праз вакно на асенні дзень ды гадаю, ці ўжо ў нашай старонцы лісце з дзераў асыпалася, ці яшчэ не, бо ў нас восень пазнейшая.“

„Вось-це на, куды Зялёначка паехала! Грачыха цвіце, што аж у лабараторыі пахне, а яна: ці лісце ўжо апала. Яшчэ прыдзе пара на холад... Рыхтуй толькі футра“. Нібы смяюцца курсісткі з Зялёнчыных думак, але добра разумеюць, што гэта значыць: „ці лісце апала“, бо як пыталі доктара, то сказаў дабітне, што пэўне восені не ператрывае.

Паўтары нядзелі Зялёнка не паказвалася на лекцыях. Закраталася маладзёж, што станцыя ў Зялёнкі сырая і цёмная, што не кожны дзень Зялёнка абедзе.

У суботу ў Зялёнкі бітком набіта. Зялёнка спярша ляжала, а пасля не вытрымала і ўстала. Усе такія ласкавыя, вясёлыя, блізкія, што аж міла глядзець — радня радней? Зялёнка крыху сланяецца, але ходзіць, загаварвае з кожным. П'юць гарбату, смяюцца. Але смех нейкі недасмеяны; гоман недагамонены. Цень скрытага смутку то тут, то там мільгне праз вочы гасцям. Усе могуцца на вясёласць. Гутарка чапляецца сяго таго.

Украінец Хведарчук на'т бандуру прывадок. Рыжаватая чупрына аж па струнах вежаецца, а ён выкідвае рамянам, запяваючы: „Ах мамка, мамка, на што мне народыла?“... Так галосе шчыра, што быццам сапраўды сірата ўбіваецца на памінках роднай мацеры. „І я шкадую, калега, што цябе мамка нарадзіла“, пагладзіў па чупрыне Вішняк-Мінчук: „але маеш, пі гарачую гарбату, і цешся з жыцця, покі час“. „Ха-ха-ха! верна сказана“, паддакнула Зялёнка: „покі час — ха-ха... каху-каху!“... і зайшлася сухім кашлем.

Вясёлая кампанія прыблелла, сціхла. „Пейце, налівайце“... паспяшае вінаватым голасам загаварыць Зялёнка. „Ішчэ не ўміраю!“ — „Не пляціце небыліцу!“ нехта буркнуў. „А ведаецца — Сабаноўскага з хіміі асеклі“, прыдумывае Вішняк на скорую руку, каб пачаць гутарку. „О-о-о! на апошнім акзаманце?“

— „Чаго-о? У-а! вялікая штука, байкі“.

— „А ля байкі сядзі зноў дні і ночы. Е-е! у кудлага галава ўёміста: за тыдзень, другі ўсю хімію перагрызе на рэпу“...

— „Ага, багабоце, чуць не забыла“, перапыніла Берабейка. — „Го-го! чуць „багабоце“ не забыла, а калі тое было святое ніколі, калі Берабейка помніла? Вам па галаве толькі снуюцца ноты і ноты ды біры-бам-бам-бом партэпіяна...“

— „Я-я, багабоце, маханік такую дзіч пляце, аж вушы, багабоце, пухнуць“. Берабейка надстаўляе далонь к роту тэхналога. „Ледач маханіка—ні-ні тс! А то за „багабоце“ вочы выдзеру“. — „Дык не кажыце сваей пагаворкі, бо гэтага мала. Але калісь выйду на Неўскі і ва ўвесь голас закрычу: Багабоце! Багабоце! і не проста закрычу, а ў кулак затрублю, аж покі вас не адвучу“. Берабейка чырванее па вушы ад праклятай прывычкі, бо што слова, то яна ўплятае „бога бойцеся“ і так скоро, так гладка рве, што з боку слухаючы, адно і разбярэш з яе гутаркі „богабоце, богабоце“... Затое маханіка сёння лішэнь азлавала Берабейка, зараз пачаў дапякаць. — „Даруй на гэты раз, пракляты чалавеча, просіць Берабейка; „больш не буду, бо справа важная. Пасуляніс піша „багабоцеся“ (гы-гы), з Якуцка, што нашы, „багабойцеся,“ галадуюць, зіма ідзе, багабоце, а іх адзенне—хоць па ветры пускай“. — „Ну што-ж, трэба падаткам нам сябе аблажыць і зараз выслаць хаця крыху“, параіў Мінчук. Хто пры сабе меў грошы, зараз палез да кішэні. Зялёнка то-ж рубля выбрала з століка. „А скажыце, ці хто кніжкі ў перасыльную занёс? бо я ўзялася гэта сама зрабіць, але захварэла...“

„Любви все возрасты покорны!“—загрымеў густы бас за дзвярыма. „У-у! Кульгач-сірата, паспайшай, а то Нойка самавар, як бач, у канцах забярэ!“ Студэнт грубы, у выпаланейшай куртцы, светларусы, як канапляны куль, уваліўся у цесну станцыйку. — „Зялёначка, Шаляпін прыяжджае“ крыкнуў адным духам. „Цыт, басіста! заўтра іду дзяжурыць на Дэмана“. — „Любви все возрасты покорны“ спяваючы, акруціўся на пяце і кінуў шапку ў кут, аж са два разы перакруцілася. — „Ты што стральбу адкрываеш?“ Кульгач, на нішто не зважаючы, рукі пацірае ні то з холаду, ні то з радасці. Здароўем і моладасцяй ад яго б'е. — „І так за тыдзень буду сядзець, як верабейка, высока, высока і дэману (Шаляпіну) біць браво-браво-во-во!..“ — „Кульгачыку калега, і я заўтра з вамі пайду дзяжурыць, зайдзіце токі па мяне“, умаўляецца Зялёнка. — „Згода!-рэхт! толькі а пятай будзьце гатовы, трэба додніка прыйсці, а то тысяч пяць заўтра будзе дзяжурыць“ — „Публіка!“ бразнуў бандурай Хведарчук. „Хто посміе таварышку Зяленку вывесці заўтра в горыд, тай того оштрафуем!“... — „Аш-тра-фуем!“ засвістала тоненькім галаском маладзенька бестужаўка Маня. — „Тай бога бойся, нэ пышчы, дытыно!“... „Публіка, слухайце!“ Маня стала на крэсле: „Пры мне доhtar прыказаў Зялёнцы хоць паўтара тыдня не выходзіць з хаты“. — „А калі так, то аштрафуем“, годзяцца ўсе з тонкагалосай Маняй. „Аштрафуем“—рыкнуў спознена Валадзімер з прозвішчам Сібіра. — „Гэй, Сібіра, ты што спіш?“ „Хра-хра“—прыкідваецца Сібіра спячым, доўгія ногі выцягнуў упоперак усёй станцыйкі. Адзін са студэнтаў, убачыўшы, што Сібіра прымкнуў вочы, схпіў за ножкі крэсла. Сібіра паляцеў-бы, каб у пару не заступілася Зялёнка. — „Сібіры дайце спакой, Сібіра часу не марнуе, гля-

дзеце, як печ нагрэў“, [хухнула ў паветра—пары ані знаку, а толькі ногі, ногі выцягнуў ад сцяны да сцяны]. „Сібіра, мы скакаць будзем—месца!“... засмяялася. Шусць—і скурчўў доўгія цыбы Сібіра. Брр-брр! пасыпаліся яблыкі з кішэні.— „Гэта для вас, я і забыў“, засароміўся, як дзіця, Сібіра і пачаў падбіраць. „Мне до! во два, ужо трымаю. Бярыце, Берабейка, Маня, Хведар“... Сібіра зрадаваны, выпраставаўся, згарнуўшы густыя валасы з чала, паходзіў на зубра, замашысты мужчына, з дзіцячым немаль 'шчэ' ліцом, дабрадушны, запусціў зубы ў яблык і пачаў кратацца каля самавара. Сібіра з Зялёнкай жывуць у вялікай зажыласці. Усе смуткі і радасці Сібіра павярае Зялёнцы. Зялёнка на'т часта дапісваецца на пісульках да Олі, дзяўчука Сібіры: „Сястра і друг вашага Валадзімера цалуе вас крэпка, крэпка“. Нейкі нястрыманы язык пусціў пагалоску, быццам сакрэтна чытаў драму, супольне напісану Зялёнкай і Валадзімерам, што глаўная асоба ў гэтай драме—гэта Сібіры дзед, калісь у Акатуй высланы з таго сяла, адкуль Зялёнка, недзе з пад Наровы, ці якога іншага месца; адным словам, каля Белавежскай пушчы развіваецца дзея.

Ці праўда гэта, ці няпраўда—трудна верыць на слова. Але Зялёнка і Валадзімер любяць тэатр абое, у Марыінку чорнымі—светлымі ходамі прабіраюцца.

Найпазней прышоў Шмулька.—„Як маецеся?“ Шмулькі струкавата галава, як лахмата вольха, матляхаецца ў паклонах ва ўсе староны:—„Ці жывы, ці здаровы?“—„Што-ж так позна?“ азваецца прыязліва рознагалосае пытанне. „Не меў часу!“—„Шмулечка, я хвора, я ўміраю, а ты вачэй не пакажаш“, прыміліваецца Зялёнка да Шмулькі.—„Выбіраўся, ды ўсё работа стрымвае, і сёння пільную кінуў, каб вам білет прынесці. У панядзелак пойдзем у дваранскую“.—„Шмулька, на гэты канцэрт? Маніш, грэшніку... Я ўжо два тыдні таму назад была ў касе; пашла толькі так, для пацехі, што нібы на такі важны канцэрт магу пайсці я—Зялёнка-курсістка. Ведама, аказалася такая цана білетам, што нам вучашчымся на'т грэшна туды свой нос ткнуць“.—„Во-во! гэта вам, а не мне“. Шмулька важна ўлажыў рукі ў кішэні і прайшоўся па станцыі, надуты, як індук.—„Што вы то не я! Я, Шмулька, толькі за пачотным білетам згадзіўся пайсці паслухаць“. „Ты“, рагатнулі. А Шмулька няздатна далей круціць, махлюе, каб Зялёнка не дагадалася, што для пацяшэння яе, хворай, Шмулька эканоміў доўга, пакі сабраў, каб купіць білеты на гэты канцэрт.—„Не пытайце! не дуррыце галавы!“—„За што вам пачотны?“—прыстае Зялёнка.—„А хоць-бы за тое, што я Шмулька, што мой бацька Меер, а бацькі бацька Ёсель“...

Трэба ведаць, што Шмулькі манія—гэта прапаганда музыкай, літаратурай, тэатрам народным паміж яўрэяў. Шмулька святая верыць, што яўрэі хутка зразумеюць сваю ганьбу, каторая няволіць іх запірацца ўсяго свайго роднага і падшывацца пад апраткі чужых сільнейшых культур.

„Прыдзе час“, Шмулька немаль прысягае сваім натхнёным голасам: „што яўрэі звернуць з дарогі асіміляцыі!“ Сам Шмулька, так сказаць, стаіць яшчэ толькі-толькі ў дзвярах храміны кампазіцыі, а ўжо задзівіў прафесараў арыгінальным узяццем біблейнага тла для сваіх твораў.

Нездаровіцца Зялёнцы. Так баліць у правым баку, што не падняць рукі, каб закруціць валасы. Запляла і пусціла двума плячёнкамі па плячах. Ідзе праз салю, у вачах ад слабасці ўсё круціцца. „Косы, косы!“ дзвююцца мужчыны. Публіка метуціцца; скрыпяць крэслы. „Малады ці стары?“ пытае нехта з публікі. Шмулька прысланіўся да сцяны, рукі залажыў і глядзіць некудысь у сваю думку. „Сібілія Шмульцы сніцца“, падумала Зялёнка і села на сваё месца. Задрымдзеў званок...

Вышаў артыст, не пакланіўся, ані глянуў, каму будзе іграць. Стаіць ‘шчэ дзіця-хлопчык, ліцо натхнёна. Паволі іскрыпку падносіць на рамяно. Смычок чуць-чуць даткнуўся, азваліся струны... Ціхая мелодыя, як першы ўздых дзіцяці, палілася; ідзе, вядзе некуды ў засветныя разлогі чыстага лірызма. Маладая душа верыць у шчаслівыя далі, узнімаецца, рвецца да іх смелым лётам. Мераць у яе адзін за другім громы абману, зла... Змагаецца з цёмнымі сіламі прозы, б’е скрыдламі ў нябесныя скляпенні паэзіі. Бой даходзіць фазы смерці і жыцця. Белая шата паволі пакрываецца крывавай расою. Скрыдлы апускаюцца. І ўжо смяртэльна ранена моладасць плача, скуліўшыся ля варот шчыльна зачыненага раю шчасця...

„Вялікая трагедыя схоплена тонамі“—шэпча Зялёнка, тулячыся губамі да поруча крэсла. Пля-пля-пля! латашыць далонямі публіка. „Шалёная тэхніка, тэмперамант“... галдзяць.

Артыст стаіць з апушчаным смычком, прыціскаючы да грудзей іскрыпку, бо яшчэ апошнія тоны толькі адыходзяць ад струн. Пля-пля-пля!—пахамску дабіваець рэха тхнення слова божага. Зялёнка закрывае вочы, каб дагнаць скрываўленага лебедзя—песню... Плачуць у вачах Зялёнкі свежыя росы на пракосах, папараць-кветка расцвітае... Зялёнка бяжыць успамінам да сваіх дзіцячых днёў, як кароўкі пасвіла на пожні, а маці-сухотніца калыхала малаго брата-сухотніка пад снапамі жатага жыта.

„З-з-з-з“—ізноў пачаў: „з-з-зз“—ляцяць з-пад смычка галоўкі чырвоных сцятых руж, а артыст успінаецца ўсё вышай, вышай: па скалах, каменнях узводзіць у пустыню спаленую сонцам, засыпаную пяском. Пустоша дзікай гразою дыша. Зверы мруць. Птушкі нежывыя падаюць. Толькі артыст сам самотанькі адзін упаў каленамі на распаленыя каменні, заве нахіліцца за сваім натхненнем. Жджэ аб’яўлення і дрыжыць ад страху, ці хваце яму сілы, каб увекавечыць высняны ідэал красы ў скончанай форме, во! во!

здаецца, дасца, прымкнуў векі, стрымаў дыханне... Шугнула хімерна мана скрыдламі і знікла... Іііоййй! уздыхнуў страшлівым болям. А-а-а-а! спачуваючы адказвае і змаўкае іскрыпка.

Божа, якая ты страшная, творчасць! роўна вогненна мора падыходзіць з усіх старон да апутанага табою чалавека! Бясмертная слава такому плачу, што не згіне ў тваіх тонах! Усё гэта думае Зялёнка і сіліцца ўстаць з крэсла. Пля-пля-пля!.. Падносяць букеты, вянок срэбны з надпісам. Шмуляка стаіць, як крэйда, збялелы, упіўшыся вачамі ў артыста.

Зялёнка хустачкай абцірае губы, у вачах ёй муціцца: здаецца Зялёнцы, што адплывае з саяй кудысь у глыб, а чырвоныя кветкі сыплюцца ёй пад ногі (кроў з рота бухае). Зялёнка нагінаецца адну з іх падняць. „Кроў, кроў, паддзяржыце, упадзе!“ крычыць некая пані, бягучы да Зялёнкі. Публіка ціснецца: „дохтара! ... вады!“ Зялёнка ўзмахвае рукамі і падае. „Душна, пушна!“ Азіраецца шырока блуднымі вачыма і заціхае.

„Разбілася жывая ліра“, шэпчуцца некія тайныя цені, збегшыся на салю.

МІХАСЬКА

Міхась вельмі неахвотна на гэты свет прыходзіў. Тры дні радзіўся. Людзі рукамі махнулі: „нічога не будзе ні з мацеры, ні з дзіцяці“, казалі. Толькі на чацвёрты дзень: „угай, угай“—загаласіў на ўсю хату народжаны хлопчык.

Матка глянула; „божа, які-ж брыдкі! хаця-б шчаслівы быў“... зашаптала бедная кабета, хацела пацалаваць дзіця, адкрыла вусны, але не стала сілы... заціхла... Заціхла так, як песня часам ціхне на найжаласнейшым сваім слове...

У хлопчыка насок з добрую бульбачку; барада—брылём закручана, праз усенек левы тварычак чырвоная пляма радзіма. Адно вочка глядзіць у правы бок, другое—у левы. „У імяйца і сына! ось дзе божая кара!“... ледзь здолела прабалбытаць бабуля, купаючы першы раз дзіця.

Міхася-сірату запіхнулі ў запечак; так ён там і рос, не мяркуючы, як тое дзікае зеллечка пад абваліўшымся тынком.

Адзін раз зімой парасяты, гуляючы, адкінулі качаргу, памялу і розны іншы гаспадынін рыштунак. Запечак раззявіў чорны рот, а ў ім, як белы зуб, паказалася светларусая галоўка Міхася. Сонейка на тую пару, праз вакно ўлезшы, блудзіла па хаце, і ўбачыўшы Міхася, падумала: „бедны хлопчык!“ Улезла на прыпечак ды давай забаўляцца з Міхасём: лып, лып! па галоўцы дзіцяці колькімі праменнямі. Хлопчык у кудлачках аж паскрабецца з дзіву. А слонка лып, лып! дрэчыцца далей. Міхась пачаў лавіць сонейка за косы, а тое з прыпечка—гоц ды за дзверы. Міхалюк у аднэй сарочцы ў дагонку на падворак: пазাপлоткамі ляціць, цешыцца, смяецца. Ажно скуль не вырвецца Воспа і ідзе, брыдзе, пад нос бармоча; спаткаўшы Міхася, аж заіржала з радасці, паганка. „А мой-ка сякі, а мой ты такі“... кінулася да Міхася цалаваць, абымаць... „Адхініся, лупатая!“... чуць не ўдарыў яе Міхась, ды лататы ў хату.

Калі распаліць пасля хлопца, мурашкі па скуры гіжаць і ў падошвы смяляць.

„Гвалт“—крычыць мачыха: „гэта-ж у Міхася воспа, ён і мае дзеткі заразіць!“ Што тут рабіць? Парайлася, ды яшчэ глыбей Міхася ў запечак засунула.

Сколько хварэў Міхась, хіба сам час знае, ды тыя прусакі, што з хлопчыкам разам грэліся ў запечку. Толькі пасля воспы, як паказаўся Міхась на хаце, дык ажно куры закудахталі з перапуду. Певень хоць куды смялейшы, аднак стуліў і ён у трубку хвост. „Р-а-б-ы, Р-а-б-ю-ю-т-а-н-ь-к-і!“ закукарэкаў і схаваўся ў падпечак, хітры. Выдзярыкуст адразу як мае быць пазнаўся на пекнасці хлопца, бо аб Міхася твар хоць хрэн дзяры. Столькі вываратняў на ім воспа накачала.

Пачаў Міхась у поле скаціну ганяць. Чураўся ўсіх, хадзіў насупіўшыся, не верыў нікому. Як хто на яго глянуў, зараз Міхасю здавалася, што той аб ім думае: „у-у які рабы, страшны хлопец“. На тую пару якраз пасыпаліся прозвішчы ад пастухоў: „Рабы, Галдабыр, Касня“... куды—на валовай скуры тых прозвішчаў усіх не спішаш. Міхась маўчаў зубы сцяўшы, а ўпатайне ўсіх ненавідзеў. Кожнаму мсціў колькі мог: дзе каторага пастуха птушку асочаную з гнязда выпара, то торбачку з хлебам у балота закіне і чужую скаціну ў шкоду нажане. Жывіна таксама не зазнала ад Міхася ласкі; бізуном рэзаў кожную скуру; Мацееваму бычку рог скруціў; падцёлцы Канцавога Лукаша збіў клуб. На’т сорамна расказваець,—такія ліхаты выкідаеў.

„Па што ты майму Рабчыку хвост адарваў, касавокі ты асмоляк, гад?...“ сварыцца, на чым свет стаіць, старая Алена. А Міхась—не, не—ды новую закавыку прыдумае. А як ужо няма да чаго прычаліцца, то хоць мухі ловіць і скрыдлы абрывае. „Вірутны чорт“, думалі аб Міхасю людзі. Пастухі збрывдзілі, не падпускалі хлопца да сябе, як вужаку, і Міхась асобна пасвіў сваю скаціну. Праўду сказаць і сыпалі хлопцу не раз да жывога, але Міхась неяксі заціснуўся ў сабе, штоні пісне, ні ёйкне, хоць ты яго засячы да смерці. „Божухна, што гэта за дзіця! проста апускаюцца рукі, ахвота прападае біць“, скардзяцца тыя людзі, каму Міхась шкоду зробіць.

Ні ў казцы сказаць, ні пяром апісаць, такая пэўна вырасла-б з Міхася цацка, каб не адно здарэнне.

Была ўжо позняя восень; халодна, туманна і дробны дожджык сыпаў імглой, і пачарнелыя поле і луг ляжалі ў некім моташна-мёртвым сне...

Пастухі разлажылі агонь. Вялікае вогнішча рагатала, і пяклася бульба. Яська, на прозвішчу Даўгавязы, дуў з усёй сілы ў трубу: „Тру-тру-у-у-у“... ішло рэхам па апусцелым полі, ды шчэ сумнейшай ставала восень. Міхась сядзеў адзінока пры мокрай дарозе водаль ад пастухоў. Галоўка яму нешта балела, пылалі шчокі. Скуліўся ў клубок, быццам тая шэрая купінка, наточаная кротам. Думкі яго былі невясёлыя, поўныя слёз, бы тыя асеннія хмаркі, нявыплаканыя дажджом. Часам нават скардзіўся: „Праўда, казаў, нягодны я хлопец, усім прыдумываю ліха, але хто для мяне добры? Усе як на ліхога сабаку: „а ту... а та-та!“

Горкія словы каціліся з дзіцячых губак, як цяжкія каменні на мужыцкую ніву. Бычок чорны недалёка хадзіў. Міхась, натрапіўшы касымі вочкамі на бычка, яшчэ горай даўся ў жаль. „Такі чорны гад, як гэты бычок, і той мяне не слухае!... Нябось іншых пастухоў баіцца: толькі крыкнуць, зараз адверне рыла ад шкоды, а мяне... каб з цябе скура!“ Не вытрываў хлопец, схпіўся і з усяго маху сцебануў па хрыбляціне чорнага бычка. Бычок падскочыў, адбег, аглянуўся: „павесся!“ здавалася закліў ён сваім бычачым розумам і пашоў да стада. „А-а-а! паскардзіся“ крыкнуў у дагонку бычку Міхась і раптам заплакаў: „Агэ-гэ-гэ...“

Не вытрывала дзіцячае сэрца ў маркотны асенні дзень, каб не пажаліцца над сваёй сірочай доляй. Міхасю стала завідна, што нават бычок і той мае для сябе прыхільнае стада...

„Дзяржы! бяры!... Янук! Ігнат!.. лаві, а та-та!“... загрухачелі цэлай грамадой хлопцы. Беглі, гналіся ўпапярок загонаў за падстрэненым жоравам. Птушка ляцела, падала, уздымалася, бегла, з левага скрылля капала кроў. Нага была перабіта. Хлопцы нямала што ўжо хваталі за пер'е акалечану птушку, але яна не давалася, уцякала, выбіваючыся з апошніх сіл. Угледзіўшы Міхася, мо' падумала, што куст або што іншае... згадаеш птушку?! Але толькі даляцеўшы да хлапца, ударылася ўсім целам у яго грудзі „Крр-крр“... жаласна запішчала. Міхасю здалася, быццам птушка просіць: „ратуй... ратуй“...

Шасць — Міхась абхінуў жорава поламі рванай світкі і растапырыў рукі. — „Аддавай, рабы!“ закрывалі хлопцы. — „Не дам“ — „Аддавай!“ — „Не дам!“ — „Аддавай“, крычалі пастухі, абступіўшы цесным кругам, турзалі Міхасём, як высахшай галінай.

— Адыдзеце, ёй, не турзайце, — застагнаў Міхась: пад сэрцам цісне... Пусцеце! Хлопец хапіўся за грудзі... ёй... ёй... што-ж гэта... нне... не паспеў дагаварыць, збялеў, як палатно, і асунуўся ў разору. Пастухі перапалохаліся. „Вады!“ скамандаваў найстаршы... „Міхась, Міхаська, братка, мы табе жорава аддамо“, пачалі ўгаварываць, падымаць, качаць. Хлопец ляжаў, бы надломаная саломінка. Задыханы прыляцеў Янук з поўнай шапкай вады. Адчынілі козікам зубы, улілі колькі капляў вады. — „Міхась, братка, ці чуеш?“ Цераз поўмінуты Міхась уздыхнуў, губы пачалі чырванець. „Пера-нясём“, азваўся каторы з хлопцаў. Асцярожна ўзялі пастухі Міхася на рукі і перанеслі да вогнішча. Міхась, як адкрыў вочы, бачыць вогнішча пылае, пастухі каля яго кратаюцца, кажушок пад галаву падлажылі, галля ў агонь падкідаюць, хлеб крышаць. „На,—кажуць птушцы,—еш, пасля Міхась цябе накорміць ячменем“. Міхася сірочае сэрца ўлёт дабрату хлопцаў зразумела. Хоча да іх загаварыць, падзякаваць, але галоўка цяжкая, векі ліпнуць, а нешта ўнутры шэпча: пасля, пасля...

Ледзь пастухі адвялі Міхася да хаты. Жорава забраў з сабой.— „А гэта што?“ накінулася мачыха і хапіла жорава за скрылля і выкінула ў сенцы. „Ты зноў хворы? Думаеш буду з табой цацкацца, дармаедзе?!“

Міхась прысланіўся ў качарэжніку, стаіць, бы асінавы пеньчык. „Спаць, спаць!...“ ласяцца думкі. „А гыля... а гыля“ выляцела мачыха гусей адагнаць ад карыта.

Міхась азірнуўся сонна, зачэрпнуў жменю гароху з апа-лушак, падняў жорава і палез у запечак.

Цёмная чэлюсьць скрыла дзве бяссільныя крыўды...

Пастухі ўраіліся Міхасёву скаціну пасвіць. Часам каторы з хлопцаў забягаў на птушку падзівіцца.

Птушка хутчэй папраўлялася ад Міхася; але сядзелі разам у запечку, не раз страшэнна галодныя, бо мачыха абодвух ненавідзела. Як выходзіў жораў, то зараз гналася з пожахам за ім. — „Бедны клыбачка, галодны“ літуецца Міхась над жоравам. — „Крр“, як-бы адказвае птушка. — „Нудна табе, сірата ты мой: радня выляцела далёка, пакінула цябе аднаго. Не плач! бо і я таксама адзін, як той калочак у плоце; матулька ў пясочку ляжыць, не прыдзе сынка хворанькага адведаць... Як выздаравееш,—узінемся на скрыллі і паляцмо далёка, далёка... аж пад сонейка яснае... Праўда, клыбачка?“ — „Крр“. — „Эх, ты, жораўка, братка ты мой родненькі“, цалуе па пер'і хворы Міхась птушку.

Жораў Міхася слухае, аднак свой розум мае. Хутка прыгледзеўся і жывуць з хатнім парадкам. Гаспадыні пад ног не лезе. Парасяты, як лішне прыстаюць да малога дзіцяці так і зараз дзюбам карае. Над курмі стаў праўдзівым ваяво, дам: да парадку прыводзіць і ні адна не адважыцца ўзляцець на лаву. — „Каб ты здохла, якая ты разумная птушка“ — падчас удабрухаецца мачыха і падсуча жораву свінога цеста.

Ужо былі добрыя прымарозкі, як Міхась пачаў выходзіць на хату. Бляды, як сняжыначка, нічога не баліць, толькі часам закашляе. Зрабіўся паслухмяны, спакойны, задуманы. Бульбу мачысе скрабе і дзіця гадуе, хату падмятае. А жораў — быццам хвост хлопцаў: ззаду ходзіць — не адстае.

Аднэй лыжкай ядуць, разам спяць. Міхась, здаецца, сваю сарочку ўлажыў-бы на жорава, каб гэта выпадала.

„Жораўка, пацалуй“ Міхась падстаўляе шчокі. Птушка грымзае дзюбам па твару, а сіраце здаецца, што яго і сапраўды цалуе. Цешыцца, — не нацешыцца хлопец. „Пачакай, клыбачка, прыдзе вясна, пагонім кароўкі ў поле і скруцім дудку, будзем іграць!“ Жупяць, не нажупяцца сабе два хваравекі.

Час ім хутка ідзе, быццам вада плыве. Вечарам бывае, што прыдуць вясковыя хлопцы паглядзець на жорава, казкі часам расказываюць...

Міхась пад вясну неяксь стае ленівейшым: усё яму хочацца больш паляжаць; з хлопцамі адпала ахвота кумпанства вадзіць. Работа, прызначаная мачыхай, часта ляжыць не пачынанай, а за гэта мачыха часцей куксае хлопца. Міхась з жоравым вытварылі сабе нейкае асобнае жыццё, без слоў разумеюць адзін другога; з сабой не расстаюцца.

*
**

Хутка праляцела зіма; павяёў цяплейшы вецер; пачаў снег сходзіць, і мухі забарабанілі на вокнах. Але Міхась ужо не прывітаў вясны, не выбег на вуліцу. Ляжаў, як аплатачак сухенькі, таяў, як васковая свечачка. Усе ведалі, што Міхасёвы дні ўжо палічаны.

Мачысе сэрца падказывала: „Хутчэй бы дайшоў“... Жораў не хадзіў, як калісь па хаце, але стаяў у кутку, скрылі апусціўшы, і думаў нейкую, людзям незгаданую птушыную думу. Не было каму птушку накарміць, не было каму з птушкай пажупіць.

У чацвер раніцай сонейка цэлай галавой укацілася да хаты.

Куры закудахталі з вялікай курынай радасці. Кот Мацей, скочыўшы з печы, пачаў мыцца. Гудзелі на шыбах мухі.

Парсючок рабенькі, разваліўшыся ля парога: „рох...рох-рох“ славіў свінскім абычаем прышоўшую вясну. Мачыха набільніцамі—та-та-та-та стукала, ажно рэха па вуліцы ёй адгуківала, ткала шарак.

„Мама“... азваўся змененым голасам Міхась. У мачыхі сціснулася горла ад страху. „Смерць“—віхром праляцела ў галаве кабеты, бо Міхась ніколі яе не зваў мамай: неяксь без гэтага абыходзіўся ў гутарцы.

„Мама... мамачка!“ клікаў прыспешаным голасам.—„Зараз, бягу, Міхаська, чаго хочаш?“—„Дай мне жорава“—„Міхаська, а мо' хочаш малачка?“—„Не, нічога не хачу, дай мне толькі жорава“. Мачыха паднесла жорава, паставіла на пасцелі, а сама бягом на вёску склікаць баб.

Пакуль зышліся кабеты, Міхась ужо ляжаў мёртвы. Жораў лапатаў скрыдламі, тоўкся з кута ў кут... „кrr-кrr“, жаласна пішчаў, куры кудыхталі... „куд-куда, куд-куда“, „а-у-у-ў“—не вытрываў пад сталом Лыска і жаласна завываў, і толькі падсвінак рабенькі ляжаў ля парога і радасна „рох-рох“—хваліў свінскім абычаем вясну.

*
**

На хаўтары сабраўся народ. Нават старая Алена, у каюрай калісь Міхась Рабчыку хвост адкруціў, стаяла пры мачысе ды адчытывала аванэлю па нябожчыку Міхасю.

— „Бедная ты, суседачка, ато-ж табе смутак, гэтакі хлапец удалы быў! Гэта-ж жарты? каб ён, каму грушачку зглуміў або агурочак вырваў“...

Жораў, забіўшыся ў качарэжнік, прымкнуў вочы. Хто яго знае, ці ён спаў, ці яму было брыдка слухаць Аленіных слоў... а мо' хацеў сабе запамятаваць ноту хаўтурнай песні.

„Вечны пакой яго душачцы!!“ Загула ўся хата. Прыкрылі станом дамавіну і пачалі выносіць на могілкі. Жораў заварухнуўся, азірнуўся па ўсіх кутах і вышаў за дамавінкай. Людзі дзівам задзівіліся і далі дарогу птушцы. Сумна, важна, як сплаканыя маці, жораў першы пашоў за Міхасём.

„А-у-у-у“, завылі бабы ад птушынай мудрасці. Пастухі цеснай грамадкай дзяржаліся ўсю дарогу па блізкасці жорава.

Прышлі на магілкі і апусцілі дамавіну з Міхасём у выкапаны дол. Пачалі засыпаць.

„В-е-ечны п-а-кой“... застагнала песня над свежай магілай; жораў задрыжэў, колькі разоў пахіснуўся на нагах і лоп-лоп... узмахнуў шэрымі скрыдламі і ўзняўся да лёту.

Паволі, цяжка птушка падымалася ў ваблякі, бо несла з сабою вялікі жаль зоркам ясным, хмаркам белым... „Крр-крр“, скаржылася гарачаму сонейку; „крр-крр“ расказывала напатканым брацейкам-жоравам...

*
* *

Цяпер могілкі ўжо параслі дзёрнам, і там зялёна кругом. Як вокам сцяць—густы лес шуміць. На магілцы Міхаса крынічка стаіць і завецца яна „Жураўліныя Слёзы“.

Асенні вецер гудзе, казку сумну нясе.

Жоўты ліст сцелецца зямлёю, і ціха, ціха на задушкі ў цёмную ночку шэпчацца з крынічкі вадой. Я падслухала гоман той пажоўклага лісця з крынічкі чыстай вадой і цяпер вяду сказ, як калісці жыў Міхась у запечку нашых хат, беларус малы брат.

ЗВАРОТЛІВЫ

Хто я—даліпан не прызнамся, людцы хрышчоныя! Быў на возе, пад возам, упапярок, уздоўж; насіў лапці, боты гамашы, апоркі, а цяпер—дык у шнураваных, на фасон, бабскіх, чаравічках, скрыпаю. Нічога не парадзіш, людцы добрыя,—такая мода выйшла.

Калісь-то круціўся фельчарам—нікога не вылячыў; наняўся вучыцелем—нікога не навучыў; папаў у стражнікі—нікога не арыштаваў; начальства знецярплівалася, дало воўчы білет і адправіла.

Ад гэтай пары, кажа, працуй рукамі сваімі ў поце чала твайго, Грышка; мазгаўніцай тваёй годзе ўжо „прычыняць вред гасударству“.

Даліпан, не з паў рэчы сказала. Ось ужо каторы год наняўся ў вінны склад бутэлькі паласкаць. Работа, як мокры каўбак на агні, гарыць, кіпіць.

Слухаючы мяне, пэўна падумаеце, людцы: ну і кручаная-ж штучка з цябе, Грышка! Барані,—бо ані то, ані гэта: ціхі сабе, спакойны, рахманы і... як гэта сказаць?... каб ты згарэла! круціца на языцы... ага: пяцідзесяцілетні дзяцюк. Бачыце, як не ажаніўся, та і не ў пору чалавекам звацца.

Горка, ой як горка, дзяўчаткі, сокалкі ясныя, на старасць дзяцюком славіцца. І імя маё—не Грышка, а куды пякнейшае, далікатнае, пястотнае. Адгадайце, дзяўчаткі! Пранук, кажаце?—не; Якуб?—не; Антон?—то, ды не то, але зусім блізка: Хвядост! Іш, аж падскочылі—спадабалася!? Толькі з прозвішчам, сястронкі, дык зусім не па божаму закону вышла. Цяжка прызнацца. Пачакайце, крыху перавяду дух. Настаўце вушка, хіба шапяну: Курта. Ага, аж збялелі, не бойцеся—не ўкушу; Куртай толькі клічуць; Куртай клікалі дзеда, Куртай—прадзеда, Куртай—бацьку. Да канца свету будзе наш род гібець Куртамі. Дзеля гэтага мой прадзед нічога не дабіўся; дзед змарнеў; татка родны—з радасцю памёр, а я сам ад гэтага самага паганага прозвішча з воўчым білечкікам цягаюся.

Бывала выпрастаюся—дзяцюк, як жэрдка: тонкі, высокі; твар—кроў з малаком; вусы, моў жаўток, затоплены ў смя-

тане; прыперажу шаблю—жлін, жлін, жлін па каменнях, здаецца ўвесь свет я зваюю, а тут ні стуль, ні зсюль, з-за якога вугла—як не звягне якая лядачына: Курта! на-на-на! Лёдам усё нутро скалыхнецца! Прападай, думаеш, ты ўсё.

Дзяўчаты праманулі круціць сабачыя міны, спаткаўшыся са мной, быццам гэта я Курта,—цюцька, значыцца. Проста адпадае ахвота; хай, думаю, усё растрасецца да skutку! На якое ліха начальства? Шаблю бразну вобзямлю, сяду ў кут, горка разважаю: на якую такую балячку мяне маці-нябожчыца на свет нарадзіла? На якое ліха зямелька выкарміла? Бадзяйся цяпер чалавек па свеце, як выдраны альховы куст па мокрым роісці.

Скажаце, людцы: от-жа размяк Хвядост, як пераспелы казляк. А-гэ! добра вам цвярдзмі быць! Ось і цяпер можаце спытаць, адкуль я родам, а мне ўсё роўна, што суседзяў папарыць устыдам. Ну, але хай ужо так будзе: з-пад Менска я, з пад Менска! але!!... калі птушачкай ляцець да роднай вёскі, то тры мінуты; калі канём ехаць, то поўдня; цвярозы чалавек за адзін дзень зайдзе, а п'яны дык за-тры не дакоціцца. Больш ужо ані слова! Хоць абцугамі за язык рвіце.

Ось аб горадзе Бердзічаве, дзе цяпер живу,—магу сказаць. Рэдкай пекнаты горад! Сам Магамет Бердзічава парогаў не пастыдаўся-б. Каля тынаў перац расце; цынамон сцелецца ў пазаплотках; кармазін пахне; слонямі ездзяць; салаўёў на вячэру пякуць. А вялікі, вялікі горад! Народ у ім не месціцца: большая палова жыве пад голым небам—былія ў Бердзічаве.

Я сам дзесяты год ужо ў ім паную—значыць, бутэлькі мыю. Мілая работа! Адно толькі: смурод ад гэтай праклятай гары! Дзіўна мне, як яе людзі галгочуць? Мне ад аднаго толькі яе паху нос распух, пачырванеў і ківаецца, як спелая грушка.

Такрок прашпарт мяняў; у прыметы ўпісалі: „Вялікі нос“. Паночкі,—прашу,—гэтага не пішэце: мой нос малюсенькі, дзюбаценькі; гэта толькі часовая штука: распух, бо пры такой рабоце стаю, а кіну работу, нос адыдзе, бульбінкай асядзе, дык яшчэ арыштуюць, што пад чужы прашпарт падшываюся; агітатар, скажуць, сіціліст. Не губеце,—сірата я круглая: ані бацькі, ані маткі, ні жонкі—адзін, як палец на свеце. Разгаварыся з дурнямі!—за дзверы выпхнулі. Цяпер воляй-няволяй жыві ў Бердзічаве. Шчасце, што горад на дзіва слаўны.

Дзесяць гадоў выбіраюся пад Менск да кума—лесніка Яхіма, ды ўсё Бердзічава жаль. Ось толькі ўчора кажу: Хвядост, дурны ты асталоп, ці тваё намачыла? ці тваё, дзяцюк, зарадзіла? Вольна птушка! Яхім-кум чакае—едзь! Еду, кумочак, еду. Хоць ты патопа хлыні—ткі еду, чакай, Яхімка!

Балазе, знаёмы унцер білет салдацкі купіў—дарога таней абыдзецца. Трэці званок. Кандуктар у вагон пасадзіў. Машына сунулася. Народу—жмыр; хоць-бы пры якім далікат-

ным сесці,—усё-ж будзе ехаць мілей. Вуньдзька прыма-шчуся—каля тае прыгожае пані. А-бо! Без кап-ту-ра нара-дзіўся—не вытрываю; як бач усё нутро ўверх нагамі выверне. Каб яны са свету счэзлі ўсе гэтыя пахі! Па што і на якое ліха яна так напарфунілася? Вой-ваёй!—не вытрываю, аж у горле пячэ і галава млынам пушчаным круціцца... Гвалт! ізноў вынімае бутэлечку,—будзе палівацца. Вось яго ліхачка! На чужое дабро які ласы—у вакулярах—пэўна купец; аж падсунуўся на бліжэйшую лавачку; сапе, у нюхавіцу парфуну цягне. Хай ты затані, людская натура, колькі ў ёй рознага паскуцтва!

Во, якраз добра што ўспомніў: махорку вязу для кума Яхіма; папрабую закурыць, мо' развядзе крыху, пасвяжэ...

А-а-а-а! прачнуўся, ды яшчэ пазяваю... што значыць моцна заснуць—як рукой адняло. А мая паня, пакуль я спаў, стапнела, як лёд, на некай станцыі. Ось цяпер то добра ехаць: на ўсю лаўку адзін; хоць ногі папрастуюцца,—выцягнуся.

А-а-а-а, пазяваецца; што гэта значыць; ні разу білетаў шчэ не пыталі; мо' вышаў які маніфест, каторым дарма сягоння машынамі пручь. А шкада: білет за нішто прападае. А-а-а-а! праспаўся так добра, а зноў пазяваю.

Білеты вашы, білеты!—Дзякуй богу, білет прыдасца.

— Ваш білет?—Зараз, паночку, падам, недзе ў кішэні замахрушыўся; маю, як-жа маю; пэўна, што па прошанаму не ехаў-бы ў госці да кума Яхіма. А восяка—знайшоў шэльму. Кантроль глузды вытарчыў—мусіць навічок—да білетаў не прывык.—Білет ваш не важны, загрымеў страшным голасам.—Не я друкаваў—такі ў касе выдалі.—Вы не салдат, білет не важны.—Не, братка, гэта ўжо за вострыя жарты! Кажы каму іншаму, што забыў салдаччыну, я-ж буду помніць яе, канаючы.

— Білет салдацкі для салдат у форме. І гэта, паночку маю—толькі пад сподам. Бачыце, няскладна выпусціць на шнураваныя чаравічкі; а шапку—у куфэрку вязу на гасцінец куму Яхіму. Зараз як піць даць пакажу ўсё.—Высадзіць! засоп на малодшага кандуктара. Ані апомніўся: машына паляцела на станцыю—высадзілі.

— А бадай-жа вас немач! ды што-ж я цяпер параджу? якраз на поўдарозе: направа—Менск; налева—Бердзічаў; ні туды, ні сюды. Аж нос з бяды скорчыўся,—чаго добрага арыштуе. Ні з месца не рушуся. Зацялася душа! Упапярок рэльсаў лягу—рэжце, драгуйце хрышчолага чалавека! Святкуйце на маіх касцях! Нябось дарма вам не зойдзе, салдацкую шапку надзену. Ага! добра, што ўспомніў: маю ў кішані для сына Яхіма спранжыновага сабачку-брахалку,—выму, прыцісну да сэрца, няхай склікае народ, няхай людзі ўбачуць, вашу справядлівасць хоць на прым—апрыля!

Р О З Н А Е

PO3HAF

ГУТАРКІ АБ ПТУШКАХ

ЖАВАРАНАК

Сцюдзёна яшчэ малым дзеткам у хаце; большую палову дня жэўжыкі шыюць каля печы. Праўда, дзед штодня цешыць унукаў, быццам вясна ўжо блізка, што вось-вось ужо за гэтым лесам вялікім, што за рэчкай стаіць.

— Ужо прышла-б, кажа дзед, але надта змучылася, ідучы здалёку, дык прылягла крыху на прыгорку і адпачывае.

— А як, дзядок, вясна выглядае? да каго падобна?—дапытваюцца зацікаўленыя ўнукі.

— А такая маладая, пекная паненка ў зялёнай сукенцы: таваркі яе — розныя кветкі, пакорныя служкі—галасістыя птушкі. Осць хутка прышле да нас некаторых з іх, прымерам,— жаваранка-песняра і кветку-пралесачку.

— А калі-ж, дзядулёк, жаваранак прыляціць?

— А тады, як вы, жэўжыкі, па тры боханы хлеба з'ясцё.

— Дзедка, то мы будзем завіхацца.

— Вядома, завіхайцеся: на зарок не адкладайце.

Але мусіць—то дзед жартуе, думаюць дзеці, бо якая тут вясна ідзе, калі дзед апранецца ў кажух, на рукі пхне суконныя рукавіцы. Нездарма сямілетні Юзюк, учарэпіўшыся дзеду за шыю пытае:

— Ты, дзядуля, мусіць апрануўся так цёпла, каб зіму хутчэй спудзіць?

— Э-э, будзеш і ты, жэўжык, калісці таксама на старасць цёпла ўкутывацца як і твой дзед, а цяпер адчапіся ад маёй шыі, бо ты-ж не званок, а я—не конь!

— Але за тое-ж я твой унучак,—бойка адказвае Юзюк, і як прычаплюся да тваёй, дзядулёк, шыі, то так прырасту, як барадаўка да крывого носа.

— Ой, божа мяне крый ад такога гумзака, як ты, Юзючок!

— Ну, то купі мне боты, дзядулёк.

— Што-о? боты?

— Але боты—такія, як у музыкі Банадыся.

— Ох, які ты дагадлівы, унучак! Вясна, як піць даць, стане на дварэ, мо' ўжо жаваранкі заўтра запяюць, а ты ботаў захацеў.

— Дзядуля, дзядулёк, купі, купі...—ужо хліпаючы прыстае ўнук.

— Цыт, дзіцятка! утры нос і перастань хліпаць; як будзеш добры, паслухмяны, то мо' жаваранак сам дагадаецца і прынясе табе боты.

— І мне, і мне! свіргоча дзіцячая драбязя.

Марыля, Настка, Казюк чапляюцца за калені дзеду. А дзед ходзе па хаце, як стары баравік паміж суравежкамі.

— Дзядуля! як той жаваранак прыляціць, то няхай мне хустачку прынясе чырвоную, просіць Марыля.

— А мне—дудку і коніка, ласіцца Казюк.

— Добра, дзеткі, добра; зара' выйду на падворак і гукну, каб усё маім унучкам малым жаваранак папрыносіў.

Дзед выходзіць скаціне даваць. Дзеці гуляюць па хаце і надчэківаюць яго. Дзед варочаецца.

— А што, дзядулю, ці сказаў жаваранку?

— Не, дзеткі, жаваранка я і не бачыў, бо толькі выходжу з хаты, манюся яму загадаць, ажно мароз, такі сівы, з вялікай, доўгай барадой—цап мяне за рукі: не смей, кажа, клікаць жаваранка,—абудзіш вясну, і зара маю ўсю работу папсуе гэта нягодная баба. А ў мяне цяпер, кажа, найважнейшая справа ідзе: мост будую чэраз вашу рэчку.—А што мне за дзела да твайго моста, адказываю, узлаваўшыся, мне мае ўнукі бліжэйшыя, я для іх хачу жаваранка клікнуць.—Ціха, пачакай, кажа мароз, я тваім унучкам лепш цацак пекных нарысую на вокнах, а жаваранак няхай яшчэ пасядзіць за морам.

— Дзядулёк, то жаваранак за морам? раскажы нам, дзе ён.

— Раскажу пасля—цяпер не маю часу: трэ' дровы на вячэру сеч. А вы, дзеткі, пакуль што пагуляйце, маткі слухайце, старшыя малодшых не крыўдзіце, а я зара' вярнуся.

*
* *

На дварэ сцяплела. Вада з стрэх капае. На полі лысеюць праталіны. Дзе якое дзіцянё вырвецца з хаты, шмыргae босae па вуліцы. Вераб'і кошкаюцца на сметніку. Слонка бліжэй глядзіць з неба. Дзед, чутно здалёку, шкулдыкае ў вялікіх ботах: шлэмб, шлэмб. Перад дзедам ляціць Юзюк: крычыць, пішчыць, рукамі, нагамі выкідае, галавой круце, ўсё роўна, як той жарэбчык—пярэзімак, сарваўшыся з прывязі.

— Жаваранак! Жаваранак прыляцеў... крычыць.

— Ціха, не вый! усё роўна, што жару ў горла нахапаў, усцішае маці, высунуўшы галаву праз дзверы.

Дзеці меншыя, як мышы, каторае бокам, каторае скокам, выкуліваюцца ў сені.

— Пшлі да хаты! перамерзнеце—хварэць будзеце, бахуры! Маці ўпіхае дзяцей у хату. Крык, піск.

— Унучаткі, рыбачкі мілыя,—загоджываючы справу адзываецца дзед,—чаго плачаце?

— Жаваранка хочам убачыць!

— Пакажу, жэўжыкі, пакажу, толькі слухайце маткі і сыпце ў хату, Акно вам адчыню. Паволі лезце, дзеці, на лаву—не папіхайцеся. Юзюк! не штурхай Казюка. Пач'кай, Марылька, я цябе падсаджу. Ну, ціха цяпер, дзеці, слухайце.

— Пяе! Во! Казюк паднімае ўгару пальчык. Ціры, ціры, ці-і-ір, цір, цір... Ай, як пяе!

Як ад іскры загараюцца тварыкі дзетак. У дзеда свецяць вочы, моў, залатыя дукаты. Птуль мой, даўно жданы, шэпча старавіна, будзіш народ да працы—звоніш над нашым краем...

— Дзядулёк, во, во—ужо над нашай хатай пяе... чуеш, дзядулёк?

— Чую. Ужо чацверты год як усё той самы да нас прылятае. Але годзі, дзеткі: надта холад верне ў хату,—трэ'вакно зачыніць.

— Яшчэ, яшчэ, дзядулёчак, хочам паслухаць, хоць крышку...

— Годзі, унукі, годзі; лепш я вам раскажу аб жаваранку, толькі адыдзеце ад вакна.

— Але, але! раскажы нам шмат, шмат...

— Гэта, дзеткі, залежыць ад вас: будзеце сядзець ціха,—раскажу вам больш, а пачнеце выкручвацца—скажу менш. А цяпер—гыля ад вакна!

*
* *

— Дзядуля, ужо мы ціха сядзімо... чакаем...

— Зара', зара', вазьму толькі плашкі—лучыны нашчапаю.

Стары дзед сядзе, дзярэ лучыну, а дзеткі, збіўшыся ў кучку, ўжо і губкі разінулі.

— Ось слухайце, унучкі. Жаваранак—невялічкая, як ведаецца, птушачка з чорнымі жвавымі вочкамі; сама шэранькая, зямліста-бурага колера, дык пёрачкі падходзяць як раз пад колер зямлі; так што здалёку, калі жаваранак сядзіць на зямлі, то трудна і прыкмеціць, а гэта шмат яго бароніць ад напасці; бо трэба вам ведаць, дзеткі, што жаваранак мае шмат ворагаў, ой шмат; а найгоршы з паміж іх—гэта добра вам знаны... ну, жэўжыкі, каторы з вас першы згадае?

— Сабака!

— У-га! як раз стрэчны брат яго. Адгадывайце яшчэ.

— Воўк! Воўк!

— І не ён.

— Ну, то і не ведаем. Хто, дзядулёк, хто?

— О-ёй, унучкі! добра толькі падумайце; я вам памагу: вусаты, на кілбасы ласы, на прыпечак сядзе—мыецца...

— Кот! кот!

— Так—ён, гад, шмат марнуе жаваранкаў. Цягаецца, шэльма, па полі, а як жаваранак прыкурне на ральлі, кот падгледзе, падкрадзецца: цап-лам, хрумлык—і птушачкі як не было. Дрэнна, што жаваранак аблюбаваў вясіся па нізкіх месцах, бо дзеля гэтага яго можа з'есці і крот, і мыш, і ласіца, і шмат іншых звяркоў і звераў; у гарэ—у лёце жаваранка ловаць меншыя і большыя каршуны. Хоць і губяць жаваранкаў розныя ворагі, аднак ён не хаваецца: больш чым жыццё міла яму свабода, дык жыве на прасторы, пая людзям на ўцеху, а ворагам на прыманку.

Для гнязда свайго выбірае жаваранак заўсёды ў аднэй і тэй самай ваколіцы роўнае, адкрытае месца: сенажаць, папар або жытнюю ніву: выкашкае там сабе ямачку пад каменьчыкам чы грудкай зямліцы, назносіць туды саломінак, сухой траўкі, саў'е гняздо, акругліць яго, а каб было аздабней і цяплей у хатцы, то яшчэ высцэле ў сярэдзіне конскім валоссем. Віць гняздо жаваранку памагае і жаваранчыха, а як ужо пабудуюць яго, тады яна пачынае несці маленькія зеленаватыя або чырванаватыя з бурымі крапіначкамі яечкі. Нанясе іх штук чатыры-пяць і садзіцца на 15 дзён, але час ад часу падмяняе сядуху сам жаваранак. Як выйдучь дзеткі, крыху падгадаваўшы, вучаць іх бегаць і лётаць, а пасля і пушчаюць у свет. Але пакуль далей расказываць, закуру перш люльку, а вы, унучкі, пабегайце тым часам—ножкі папрастуйце.

* * *

— Ну, пабрыкалі і годзе; сядайце—будзем гутарыць далей.

Як толькі бацькі-жаваранкі пераканаюцца, што іх дзеткі ўжо розуму набраліся і самі сабе могуць даць рады на свеце, пачынаюць закладаць другую сямейку; падчысцяць, падправяць гнёздачка, самка накладзе туды зноў 4-5 ячак, супольна—па чародзі грэюць іх, ажно пакуль зноў не пакажуцца голенькія, брыдкія, з вялікімі галоўкамі, сляпыя, мала чаго большыя ад добрай бабіны, дзеткі. Пачынаецца новы клопат: трэба-ж кожнае ў пару накарміць, зважаючы, каб аднаму не было помнага, другому—помала, ды пасцельку даглядаць, каб заўсёды была ў парадку і чыстасці, ды і ад ворагаў—колькі змога і сіла—бараніць сваю сямейку,—словам гультаваць некалі; але ў іх мамка на татку, а татка на мамку—не здаюцца; каб усё ў парадку было, або ім трэба добра завіхацца; затое і дзеткі хутка і здарова растуць. Праз некалькі тыдняў глядзі—бацькам ужо палягчэнне ў працы ёсць: павыскаківае моладзь з гнязда, куды ў каторы бок параспаўзаюцца, ды і самі сабе ўжо стараюцца харчоў. Спачатку, праўда, туга ідзе праца: угледзіўшы, напрыклад,

дзе якую мушку, чы кузюрку—здаецца і добра прырыхтуецца, як мае быць прыцэліцца, носікам—дзюб,—мошка паляцела, а сам паляўнічы ляжыць да гары і ножкамі перабірае. Ну, але гэта байкі—чаго на свеце не бывае,—страпанецца, ды зноў за работу.

Падкачаюцца гэтак дзеткі і пашлі сабе ў свет, а старыя тым часам, калі восень добрая і цёплая, яшчэ справяцца і трэцюю сямейку выгадаваць, абы яды хапала.

— Дзядулёк, а куды-ж жаваранкі на зіму адлятаюць.

— За мора, дзеткі, за мора, у цёплы край, дзе зімы няма...

— То і там яны, дзядулёк, гнёздачкі робяць і гадуець дзетак?

— Не, жэўжычкі мае, не. Голад і холад толькі заганяюць жаваранкаў у тую цёплую, багатую і пекную краіну; але як бы яна ні была пекная, а для жаваранкаў яна сумная, бо чужая. Там яны не толькі не гадуець дзетак, але нават песнячкі сваёй залацістай чужынцам не пяюць; свой галасок, усю сілу яго—для нас з вамі, жэўжыкі, пакідаюць, для свайго роднага краю.

Затое паслухайце жаваранка тут: які голас, голас! проста сляза божая! Хоць, праўду кажучы, не ўсе яны аднакова пяюць: от, не раўнуючы, як у людзей: адзін цягне грубей, другі—цяней.

Ось, напрыклад, жаваранак, што сягоння пеў—гэта сярдэняй рукі спявака; а той, што на Мацеевых гонях вядзецца—проста пэрлы сыпле з-пад сінявы нябеснай. І як толькі яны вытрываць могуць столькі пець, бо трэба ведаць, што жаваранкі спяць толькі гадзіны дзве-тры, а рэшта праз увесь час найбольш песнямі забаўляюцца. Пяюць толькі жаваранкі-самцы, а жаваранчыкі—вядома гаспадыні—усялякія хатнія клапацы маюць, ім не да таго.

Каб не жаваранкі, нашыя палеткі шмат гінулі-б ад усялякага паскуцтва: нападаюць на наша поле ўсялякія жучкі, мошкі, кузюркі, рабакі; але дзе ўжо завядзецца сямейка жаваранкаў, там у блізкасці гэтаму паскуцтву няма жыцця: выткнуў рабак нос—смерць; прысела мошка на кветачку—капут; жучок узлез колас глуміць—квіт.

Апошні раз усё гэта падчысцяць каля сябе жаваранкі, дык пасля прыходзіцца ўжо і далей лётаць за пажывай. Ну, але як прыцісне холад, тады ўжо рады няма—трэ' выбірацца з роднай старонкі...

Слухаючы, як жаваранкі ад світа да змяркання ажно заходзяцца, пяючы свае песні, хто-б падумаў, што ім заўсёды добра і вясёла жывецца. Тым часам бывае ўсяк. Апрача бяды ад ворагаў, аб якіх я ўжо спамянаў вам, дзеткі, жаваранкі яшчэ і паміж сабою не заўсёды складна живуць. Праўда, жаваранак з жаваранчыхай, калі ўжо дабярэцца да пары, то праз усё жыццё сваё разам трымаюцца і ніколі паміж імі нават сваркі не бывае, але з іншымі—з суседзямі—то часам так сварацца, ажно чупрыны кураць. Пры-

чыны да звадкі розныя бываюць—вядома як у суседстве: то за месца на гняздо, то за яду, а найбольш, калі часам жаваранчыха дзе згіне, а застанеца толькі сам жаваранак. Такому ўдаўцу, разумеецца, жыць сумна—няма куды прытуліцца; вось і стараецца ён усялякімі спосабамі як колечы прыснасціцца да суседняга гнязда; але гэткай помачы не патрабуюць; гаспадар і гаспадыня няпрошанаму госцю так усыпяць, ажно пёркі ляцяць.

Туляецца гэткі ўдавец без работы, з месца на месца, пакуль не трапіць на жаваранчыху—удаву, да каторай з радасцю ідзе ў прымакі...

Ну, але што гэта, бахуры, заўзяліся вы дзеда замучыць, ці што? Цфу! ажно ў горле перасохла. Што я вам, млын ці дзед? Хоць-бы вы жавараначка любілі, але дзе-ж вашым гарбузіным галоўкам зразумець такую рэч...

— А я зразумеў, круцячы галоўкай, пахваляецца Юзюк.

— Што ты, шпунт, зразумеў?

— А тое, што жаваранак вельмі карысная птушачка: яна нам пяе і шкоднікаў нашых ніў паядае.

— Маладзец! за гэта я цябе на печ, Юзюк, закіну!

— Не, не ўздуеш, дзядулёк, не ўздуеш!!! падхопліваюць грамадой усе дзеці і чапляюцца дзеду на шыю.

— Ну, ну, толькі не ўсе разам, а то дзеда галава сухая: адкруціце яе, як даспеўшую макаўку, і ўсе казкі высыплюцца.

ПЕРАЛЁТНЫЯ ПТУШКІ

ЧАМУ ПТУШКІ АДЛЯТАЮЦЬ

Тыя птушкі, якія мусяць жыць вясну і лета ў адным краі, а восень або толькі часць восені і зіму ў другім краі—назваюцца пералётнымі.

Птушкі на халодны час пералятаюць у цёплы край, бо яны блізка што ўсе жывяцца рабакамі, кузуркамі, жучкамі і т. п., а ўсе гэтыя страшэнныя ворагі нашых дрэў і раслін на зіму гінуць, дык птушкам не было-б чым жывіцца.

Каб мог здарыцца такі год, што птушкам дзеля якой прычыны нельга было-б вярнуцца да нас—якім-жа страшным глухім і спустошаным праз гэта стаўся-б наш край: замест малага шчэбета, за мест песняў звонкіх—толькі голыя веткі і галіны шапацелі-б; замест багатых рознакалёрных ніў—поле ляжала-б, як чорны папар і т. д., бо ўсё багацце нашага краю зніштожылі-б, аб'елі-б жукі, рабакі, мошкі.

ПРАЦАВІТАСЦЬ ПТУШАК

Для кожнае птушкі дзень закароткі, а ноч задаўгая; бо хоць, праўду кажучы, паміж птушак ляжабокаў няма, але затое падумаць толькі колькі-то працы чакае іх: папрабуй толькі спраўляць святы, ды прысвяткі, дык і з голаду змарнееш і сямейкі не выгадуеш.

Перш-на-перш трэба выбраць месца на гняздо, а з гэтым клопат не малы: прыходзіцца ўважаць, каб і ад дажджу і ад ветру было зацішней, ды і розным ворагам сваім, як каршунам, катам і іншым прыступ быў як найтруднейшы.

З самой будовы гнязда найчасцей работа дзеліцца папам: самец дастаўляе матэрыял—валаскі, ніткі лісточкі, пёркі, гліну і т. п., а самка будуе. Як толькі гатова гняздо самка садзіцца, а самцу прыходзіцца яе падкармліваць, іншым разам нават падмяняць, а свабоднейшым часам развесяліць сядуху песнямі. Але вось ускорасці паказваюцца і дзеткі; у іншым гнёздачку іх кішма-кішыць—накармі такую грамаду

з дзюбкі дробненькімі рабачкамі, кузуркамі! Вось тут-та і пойдзе чыстка ўсяго гэтага паскуцтва па садах, дрэвах, кустах, палях. Дзе птушкі і іх гнёздачкі ў пашане, там-як бач, звядуць яны ворагаў нашага лабра.

А трэба ведаць, што нашы птушкі вельмі ахайныя грамадзяне, дык і каля сябе ці мала то заходу? Штодня прыходзіцца выкупацца ў пяску, у вадзе, кожнае пёрачка на сабе вычысціць, выгладзіць; гняздо колькі разоў у дзень вымясці, гэта не тое, што ў нас—людзей: часам на тры дні ледзь хата крыху венікам пралысіцца!

ЯК ПТУШКІ АДЛЯТАЮЦЬ

У другой палавіне лета птушкі ўжо пачынаюць прыгатаўляцца да адлёту: маладыя збіраюцца ў грамадкі і пад камандай старшых вучацца высока лётаць.

Старыя птушкі ліняюць, каб перамяніць старыя пёры на новыя—крупчэйшыя. Дзеля гэтага птушкі лясныя хаваюцца ў гушчары лясоў; вадзяныя—адплываюць на глыбейшыя воды, каб вораг быў не такі страшны ў часе, калі ў птушак скрыдлы змяняюць пёры.

Падчас ліняння птушкі вядуць сябе ціха, не пяюць, не пераклікаюцца; затым то ў канец лета мала чуваць песняў птушыных.

Кожны гатунак птушак мае ўстаноўлены час, нямаль нават дзень, каторы не мяняецца блізка што дзiesiąткі гадоў, для адлёту і прылёту, хіба якое няшчасце птушку затрымае ў дарозе.

Як толькі пачне восень блізіцца, птушкі пачынаюць збірацца да адлёту. Ведама, што не ўсе адразу: тыя птушкі, што найраней прылятаюць, яны і найпазней ад нас адлятаюць, бо могуць яшчэ мець тут пажыву.

Мус пералятаць на зіму ў іншы край увайшоў ужо ў натуру, так сказаць, у кроў птушак. Як толькі падходзіць час пералёту птушкі робяцца неспакойнымі; нават тыя, што асвоены, пачынаюць у клетках таўчыся аб сценкі, крычаць. Хатнія качкі і гусі падлятаюць у паветра, гагочуць, квакаюць. Дык што гаварыць аб тых птушках, каторым і напраўду трэба ляцець за колькі міляў. Тады птушкі пачынаюць збірацца ў стадкі, грамадкі, стараюцца лётаць як найвышэй, бо ў высаце і ворагаў менш і дарогу лепш і на дальшую мэту відаць.

Адлятаюць найраней маладыя птушкі, бо яны не ліняюць; з імі збіраюцца ў дарогу ўдаўцы, кавалеры—птушкі, каторым дзеля якой колечы прычыны не ўдалося выгадаваць сваёй сямейкі. Пасля выбіраюцца ў дарогу самцы старыя, пасля самкі і ўжо на канец тыя, каторых затрымалі малыя дзеткі. Часам чакае такая матка, чакае сваіх дзетак, каб на скрыдлачкі ўзняліся і не дачакаецца, і ідзе сама на вырай.

Увосень птушкі павальней пералятаюць; вясной—барджэй; вясной—наадварот, найраней прылятаюць самцы абгледзець месцы на гнёзды, за імі самкі, пасля ўжо маладыя, хворыя, калекі, раненыя; не мяркуючы, як салдаты пасля вайны.

Папраўдзе кажучы, для птушак пералёт і ёсць страшэнная вайна, пасля каторай толькі невялічкая частка застаецца і то найсільнейшых птушак. Дзеля таго перад адлётам адбываюцца пробы лятання ў птушак.

Нат, можа хто бачыў у восень буслаў, як сабраўшыся ў кампанію, лётаюць, клячочуць, радзяцца, часам слабых і калекаў забіваюць, каб не былі, пэўна, замінішчам у дарозе.

Ляцяць птушкі розна: жоравы—ключам; гусі—наўскося радком; качкі—папярочнымі роўнымі радамі; салаўі—стадам, а сломкі і зязюлькі дык ляцяць адзінокімі. Сломкі, на стаянках-адпачынках або ў няшчасці, калі вораг нападзе, або бура надойдзе, лучацца з сваёй браццой—птушкамі. У стаях, стадах, сямейках пры пералёце наперад выбіраюць птушкі найлепшыя, найсільнейшыя, бо першым птушкам прыходзіцца разгортываць скрышлі паветра, затым ім то найцяжэй ляцець. Змучаных пярэдніх птушак падмяняюць зараз за імі лецячыя; а пярэднія змучаныя пасля ляцяць для адпачынку апошнімі.

У няшчасці—як бура або калі драпежнікі нападуюць, тады птушкі нават розных гатункаў лучацца ў адну грамаду і лятуць праз нейкі час разам, але як усё успакойцца,—то кожны адлятае ў свой бок, на сваю дарожку.

Непрыяцеляў-жа птушкі маюць вельмі шмат, бо зараз за імі следам ляцяць розныя драпежнікі, каршуны, сокалы, злучыўшыся ў стады на 60, 70 штук. Розныя зверы востраць свае зубы на змучаных птушак, калі тыя прысядаюць для адпачынку, або для жыру.

Птушкі, маюць сваю дарогу, па каторай лятуць з году ў год. З птушкамі бывае, што саб'юцца з дарогі, калі туман залішне заляжа, або як сільная бура ўзнімецца.

Бура часам сільнымі ветрамі на колькі сотак вёрстаў адкідае птушак ад іх дарог, дык не раз бывае, што якога колечы нязнаннага гатунка птушкі паяўляюцца ў якойсь старане першы раз; прабудуць яны там лета або зіму і адлятаюць назаўсёды. Гэта значыцца, што такую птушку бура збіла з дарогі, і назад позна ўжо было варочацца.

Вецер для птушак шмат памагае, калі спрыяючы; найлепшы вецер такі, каторы дзьме з боку наўскося; вецер-жа спераду ўтрудняе лёт, бо трэба яго перасякаць скрыдламі, а вецер ззаду дуючы—надта развывае пёркі і студзіць цела.

ПТУШЫНЫЯ ШЛЯХІ

Дарогамі птушкам служаць рэкі і моры, берагі морскія, горы, азёры, лясы. Птушкі маюць вельмі добрую памяць і вочы. Разумеецца, узняўшыся высока, яны бачаць аграмадны абшар, дзе якая рэчка бяжыць, якія дзе горы стаяць. Напрыклад, лятучы праз мора, птушкі вокам як-бы праводзяць у думках мост у найвузейшым месцы мора і дзе ёсць найбольш востраваў, на каторыя можна спусціцца, бо ніводная птушка больш як чатыраста міль не пераляціць над морам без адпачынку. Страшэнна трэба птушцы абраховывацца з сіламі, каб пераляцець соткі міль без перадышкі.

Аднак, кожны год вельмі шмат птушак гіне, пералятаючы над морам, узняўшыся бура топіць іх тысячамі; шмат каторай птушцы не стане сілы, забяляць скрыдлы і — падае ў ваду. Параходы пералятаючыя птушкі часам хмарамі абсядаюць.

Аднаго разу, між іншымі птушкамі і салавейка ўпаў на спячага марака і ўсеўся на ім адпачыць; марака абудзіўшыся, накарміў птушачку, прыгарнуў. Салавейка асвоіўся і некалькі дзён ехаў на параходзе: але адпачыўшы, спасцярог, што параход не ў тую старану ідзе, куды салавейку трэба, дык узняўся і паляцеў.

Некаторыя птушкі ляцяць паволі, часта затрымваюцца адпачыць і пажываць. Але ёсць такія, што за адзін дзень або ноч пралятаюць некалькі сотак, а то і тысячаў верст. Калі-б так глянуць з вышыні птушынага лёту ў той час, як птушкі ляцяць або варочаюцца з вырая, то чалавек убачыўшы як управа, улева, наперад, назад ляцяць птушкі, як яны злітаюцца разам, то зноў разлітаюцца, — гатоў падумаць, што без толку ўсё гэта робіцца. Ато-ж не! ёсць там і лад, і парадак, устаноўлены вякамі, бо кожны гатунак птушак мае сваю дарогу, устаноўленую прапрадзедамі — птушкамі; адны — над рознымі вадамі скарачваюць сабе дарогу, а другія аблятаюць, пракладаюць дарогі. Найважнейшымі аднак дарогамі бываюць рэкі: імі карыстаюць не толькі вадзяныя птушкі, але і большая частка лясных і іншых.

Самыя важныя пералёты ў Еўропе: даліна Пячоры, Паўночная і Паўдзённая Дзвіна і Онега, — яны вядуць да Волгі, Дона і Дняпра; над гэтымі рэкамі-дарогамі ўсе лясныя птушкі ляцяць да Чорнага і Каспійскага мораў; пасля па іх узбярэжжах — у Малую Азію, Персію, Егіпет. Другая важная дарога: рэкі Вісла, Одэр, Эльба, Рэйн і Дунай, пасля Турцыя, Грэцыя і праз Серадземнае мора — у Афрыку.

ШЫБКАСЦЬ ЛЁТУ

Не ўсе птушкі роўна лётаюць і не ўсе на аднакавую даль. Напрыклад, птушкі з шырокімі скрыдлачкамі лётаюць слаба і дзеля таго яны адлятаюць не так далёка. Птушкі ж

са скрыдламі доўгімі, гострымі, як ластаўкі, сокалы, свіргулі, могуць лётаць шывчэй і адлятаюць далей.

Аднак, калі агулам браць шывкасць птушынага лёту, то пабачыма, што кожная птушка ляціць шывчэй усякага найскарэйшага парахода, усякай быстрагоннай машыны. Свой пералёт птушкі адбываюць праз некалькі гадзін, а найдаўжэй праз некалькі дзён.

Такі чорнагаловы сывец, што вядзецца ў Еўрапейскіх і Азіяцкіх тундрах, калі выляціць а сёмай гадзіне вечара, то на заўтра а пятай зрання ўжо ён у Афрыцы—за дзве тысячы міль ад свайго ўчарашняга месца жыцця. Проста дзіва і ажно зайздрасць бярэ чалавека калі падумаць, якую сілу мае птушка ў сваіх скрыдлах: учора пела яна ў халоднай, сумнай краіне, пад бледным далёка свецячым сонейкам, дзе хіба маленькі зайчык слухаў яе, а сягоння можа ўжо адпачыць на клапцястай пальме, побач высокіх гор, дзе ў далінцы ў гарачым пяску стада вярблюдаў выграваецца.

Вельмі далёкі вырай маюць ластаўкі: ад 7.000 да 10.000 міль. Далёкі—зязюлька, драч ад 1.000 да 7.000 міль.

Сярэдні вырай маюць: жораў, дрозд—ад 3.000 да 5.000 міль.

У В А Г І
ДА ТВОРАЇ ЦЁТКІ

Y B A T I

BA TBO PA V HETKI

ХРЭСТ НА СВАБОДУ

(Зборнік 1906 г.)

Дзевяць першых вершаў—„Хрэст на свабоду“, „Небывалыя часы“, „Мора“, „Добрыя весці“, „Бунтаўнік“, „Пад штандарам“, „Перад новым годам“, „Бура ідзе“, „Ласы“—перадрукоўваюцца са зборніка „Хрэст на свабоду“, выданага лацінкай у 1906 г. у Жоўкаве. Вядома таксама і выданне кірыліцай гэтага зборніка таго-ж 1906 г.

СКРЫПКА БЕЛАРУСКАЯ

(Зборнік 1905—1906 гг.)

Вершы „Скрыпка“, „Вам суседзі“, „Лета“, „Мае думкі“, „Вера беларуса“, „Мужык не змяніўся“, „На магіле“, „Артыст грайка“, „На чужой старонцы“, „Восень“, „Суседзям у няволі“—перадрукоўваюцца са зборніка „Скрыпка беларуская“, які быў выданы лацінкай у 1906 г., з нязначнымі зменамі, узятымі з крыху пазнейшага выдання кірыліцай гэтага-ж года; з апошняга выдання ўзяты таксама і верш „У дарогу“; у апошнім выданні, апроч таго, была дадана прадмова; верш-жа „Артыст грайка“ быў змешчаны ў канцы зборніка.

Вершы 1906 г.

Пад 1906 г. друкуюцца вершы, якія былі змешчаны ў зборніку „Першае чытанне для дзетак беларусаў“. Напісала Цётка (Пецярбург, 1906 г.), 3 часопіса „Наша Доля“, 1906 г.

„Мой сад“—верш перадрукоўваецца са зборніка „Першае чытанне“, 1906 г.

„Лес“—з „Першага чытання“, 1906 г.

Верш друкуецца вершаванымі радкамі; у „Першым чытанні“ ён быў надрукаваны, як верш у прозе (суцэльным тэкстам, не разбітым на вершаваныя радкі).

„Наш палетак“ друкуецца з часопіса „Наша доля“, 1906 г., № 1. Пад вершам подпіс: „Мацей Крапіўка“.

Вершы 1908—1910 гг.

„З новым годам“ перадрукоўваецца з „Нашай Нівы“, 1908 г., № 1.

„Вясковым кабетам“—з „Нашай Нівы“, 1908 г., № 2.

„Скора прыдзе вясна“—з „Нашай Нівы“, 1908 г., № 5; верш падпісаны „Мацей Крапіўка“.

„Грайка“—з „Нашай Нівы“, 1909 г., № 5, з заметкай: „Кракаў“ і подпісам „Мацей Крапіўка“.

„Гаданне“—з „Нашай Нівы“, 1910 г., № 46; падпісаны: „Мацей Крапіўка“.

Вершы 1914—1915 гг.

Вершы „Лучынка“ і „Сірацінка“ друкуюцца з месячніка для моладзі „Лучынка“ (Менск, 1914 г.). Верш „Лучынка“ надрукаваны ў зборніку без подпісу; аўтарства Цёткі адносна гэтага верша падцвердзілі знаёмыя пісьменніцы.

„Сірацінка“—верш друкуецца са зборніка „Лучынка“ 1914 г., кн. 2-ая, подпіс пад вершам—„Цётка“.

„Арлы брацці, дайце скрыдлы“—верш друкуецца са зборніка „Наша Ніва“ 1914 г., № 49. Дата і подпіс пад вершам: „12/XII, Мацей Крапіўка“.

Проза

У раздзеле „Проза“ змяшчаюцца 9 апавяданняў Цёткі, напісаных ёю на працягу 1906—1914 гг.

„Присяга над крывавамі разорамі“—друкуецца з газеты „Наша Доля“, 1906 г., № 1.

„Навагодні ліст“—друкуецца з „Нашай Нівы“, 1908 г., № 2.

„Асеннія лісты“—друкуецца з „Маладой Беларусі“, 1912 г., серыя 1, сш. 1, стар. 141—144.

„Лішняя“—друкуецца з „Маладой Беларусі“, 1912 г., сер. 1, сш. 1, стар. 141—148.

„Зялёнка“—друкуецца з „Маладой Беларусі“, 1912 г., сер. 1, сш. 1, стар. 121—129.

„Міхаська“—друкуецца з месячніка „Лучынка“ 1914 г., кн. 1.

„Зваротлівы“—друкуецца з месячніка „Лучынка“ 1914 г., кн. 4.

Рознае

У раздзел „Рознае“ ўвайшлі артыкулы Цёткі, якія пісаліся ў 1914 г., у канцы яе жыцця. У гэты час Цётка звяртала шмат увагі дзіцячым часопісам. Ёю напісан рад папулярных нарысаў на прыродазнаўчыя і краязнаўчыя тэмы, з мэтай абудзіць у дзяцей зацікаўленасць да прыроды. Гэтыя артыкулы культурна-асветніцкага кірунку наогул характэрны для таго захвалення „малымі справамі“, якое ўласціва было ў гады рэакцыі, у выніку расчаравання часовым паражэннем рэвалюцыі дробна-буржуазнай інтэлігенцыі, выразнікам настрояў якой з’яўлялася Цётка.

У гэтым выданні змяшчаюцца ў якасці прыкладаў для характарыстыкі данага перыяду жыцця Цёткі артыкулы: „Гутарка аб птушках“ і „Пёралётныя птушкі“ (з месячніка „Лучынка“ 1914 г.).

З М Е С Т

Стар.

Ад Інстытута Літаратуры і Мастацтва Беларускай Акадэ-
міі Навук 5

Прадмова 7

Хрэст на свабоду. Зборнік 1905 г.

Хрэст на свабоду 21

Небывалыя часы 22

Мора 22

Добрыя весці 23

Бунтаўнік 24

Пад штандарам 24

Перад новым годам 26

Бура ідзе 27

Ласы 27

Скрыпка беларуская. Зборнік 1905—1906 гг.

У дарогу 33

Скрыпка 33

Мае думкі 34

На магіле 35

Артыст грайка 36

Суседзям у няволі 36

Вершы розных гадоў

1906.

Мой сад 39

Лес 40

1908—1910.

З Новым годам 42

Вясковыя кабетам 42

*** „Скора прыдзе вясна“ 43

Грайка 43

Гаданне 44

1914

„Лучынка“ 45

Сірацінка 45

*** „Арлы—брацці“ 46

Проза

Присяга над кривавими разорами	49
Новогодні листи	51
Асення листи	53
Лішня	56
Зялёнка	59
Міхаська	65
Зваротлівы	71

Рознае

Гутаркі аб птушках	77
Пералётныя птушкі	83
Увагі да твораў Цёткі	89

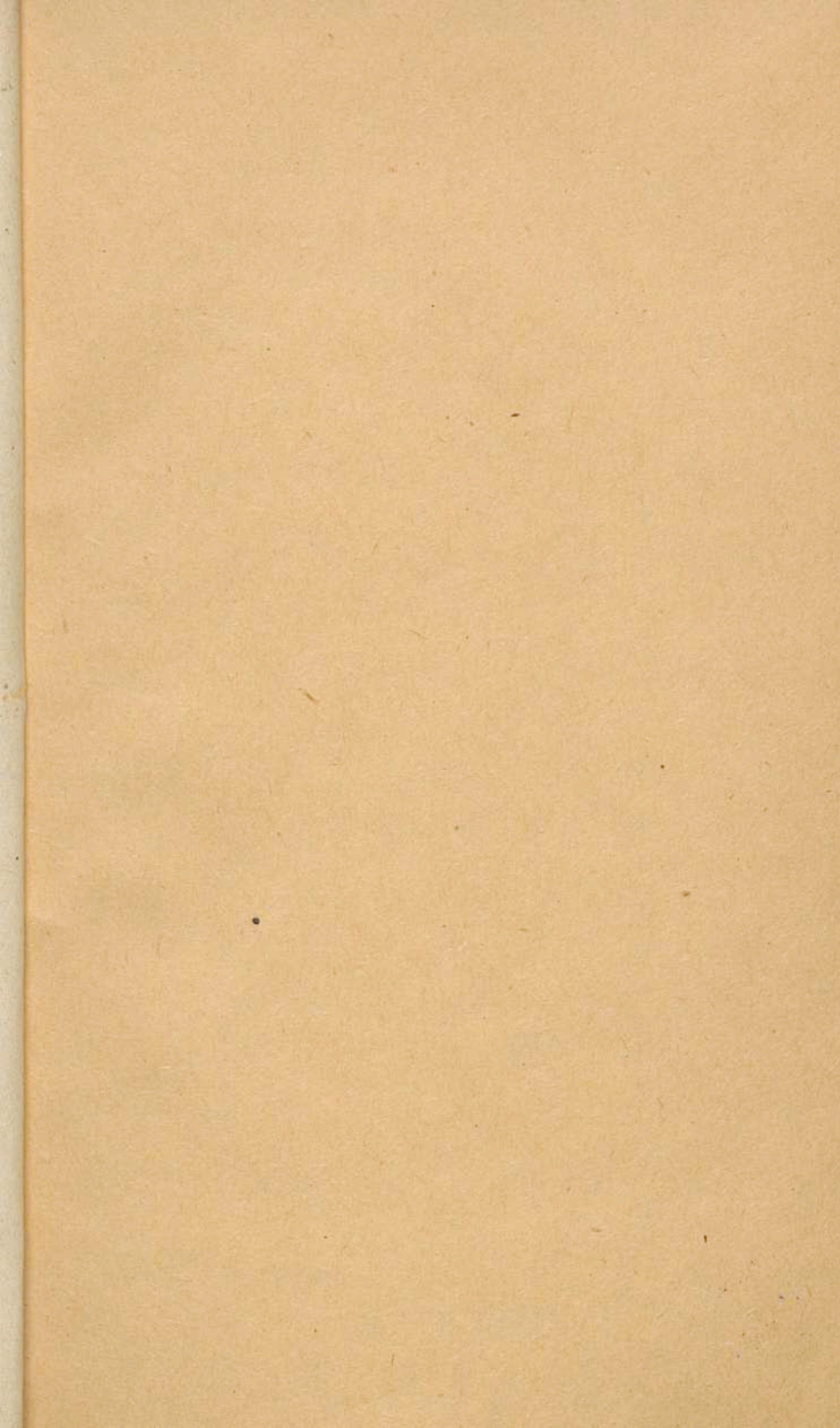

1964 г.

Бел. аддзела
1994 г.

B0000000223090